

FEJÉR TAMÁS

Kancelláriai jegyzetek az erdélyi fejedelmi kancellária okleveles gyakorlatában a Báthoriak korában (1571–1602)*

A Mohács előtti magyar királyi kancelláriára vonatkozó kutatások világosan mutatják, hogy – mutatis mutandis – az erdélyi fejedelmi kancellária működésének feltárásakor sem tekinthetünk el a kancelláriai jegyzetek (azaz az oklevél elő- vagy hátlapjára annak kiállítására vagy a hivatali ügyintézés egyéb mozzanatain során kerülő feljegyzések) tanulmányozásától, ezek jelentős része ugyanis alapvető fontosságú adatokat tartalmaz a kancellária személyzetéről és munkájáról.¹ Vizsgálódásunk tárgyául ezért a fejedelmi kancellária által a 16. század második felében kibocsátott oklevelekre, valamint a különféle fejedelmi mandátumok végrehajtásáról kiállított jelentőlevelekre – a kancellárián – rávezetett jegyzeteket választottuk. Figyelmünket mindenekelőtt a Báthoriak időszakára (1571–1602) összpontosítottuk, minthogy Pécsi Anna a fejedelmi kancellária kialakulását és 1571-ig terjedő oklevéladó működését tárgyaló munkájában a kancelláriai jegyzetek kérdéskörével is foglalkozott.² Munkájának vannak ugyan hiányosságai a kancelláriai jegyzetek tekintetében is – ezek közül a regisztrációs jegyek kapcsán tett megállapításait más helyen korrigáltuk,³ – de jó kiindulási pontot nyújt a további kutatáshoz. Kísérletünk mellett szól ugyanakkor az is, hogy Trócsányi Zsolt a fejedelemség kori Erdély központi

kormányzatáról írt alapvető munkájában voltaképpen kiaknázatlanul hagyta ezt a jelentős forráscsoportot. Tekintettel vállalkozásának jellegére, Trócsányi a kancellária oklevéladó működésével nem is foglalkozhatott,⁴ de a kancelláriai jegyzetek adatainak felhasználása – példának okáért – az ítélemesetek esetében teljesebb és lényegesen pontosabb névjegyzék összeállítását tette volna lehetővé. Meg kell említenünk, hogy munkánk során nem támaszkodhattunk a Magyar Királyság legjelentősebb iratkibocsátó szerveinek oklevéladó működését tárgyaló vizsgálatokra. A Magyar Udvari Kancellária történetének feldolgozása ugyanis még várat magára,⁵ ugyanakkor hiányoznak a helytartói iroda, valamint a többi országos nagybíró (nádori helytartó, országbíró, személynök) oklevéladására vonatkozó munkák is.⁶

Minthogy a kancelláriai jegyzetek vizsgálata csakis akkor vezethet eredményre, ha azt minél szélesebb forrásbázis alapján végezzük el, ezért igyekeztünk a vizsgált időszak okleveles anyagának minél teljesebb áttekintésére. Kutatásaink során átnéztük az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának jelenleg a Kolozsvári Nemzeti Levéltárban őrzött – és kutatás számára hozzáférhető⁷ – családi levéltárait és egyéb gyűjteményeit, az erdélyi káptalan és a kolozsmonostori konvent

* Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A kancelláriai jegyzetekkel (is) foglalkozó munkák közül e helyen csupán néhány olyat említünk meg, melyek vizsgálódásukat a 15–16. századi viszonyokra is kiterjesztették: *Szentpétery Imre*: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve, II/3.) 172–184.; *Szilágyi Loránd*: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526. *Turul*, 44 (1930) 45–83.; *Janits Iván*: Az erdélyi vajdák igazságszolgáltató és oklevéladó működése 1526-ig. Bp., 1940. 58–75.; *Bónis György*: A kúriai irodák munkája a XIV. és XV. században. *Levéltári Közlemények*, 34 (1963) 197–246.; *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. passim.; *Barta Gábor*: Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után (Szapolyai János király kormányzása 1526 november–1527 augusztus). *Századok*, 111 (1977) 644–655.; *Kubinyi András*: A Mátyás-kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. (Szerk. Rázsó Gyula–V. Molnár László.) Bp., 1990. 81–97.; *Neumann Tibor*: Királyi aláírás és pecsét használata a Jagelló-kor elején. *Turul*, 83 (2010) 33–53.

² *Pécsi Anna*: Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig. Bp., 1938.

³ *Fejér Tamás*: Az erdélyi fejedelmi kancellária regisztrumvezetési gyakorlata a 16. században. *Levéltári Közlemények*, 85 (2014) 5–6.

⁴ Erre munkájában több helyen is utal: *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690. Bp., 1980. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivataltörténet 6.) 206., 218., 246.

⁵ A magyar kancelláriáról újabban ld.: *Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária leltára 1577-ből. *Fons*, IX (2002) 227–247.; *Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai a 16–18. században. *Századok*, 148 (2014) 1131–1155.

⁶ Pl. az I. Ferdinánd korabeli Magyar Helytartótanácsról készült ugyan feldolgozás, de ebben az oklevéladás kérdései – kivéve néhány apróbb észrevételt – nem kerültek feldolgozásra. Vö. *Rugonfalvi Kiss István*: A Magyar Helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve. Bp., 1908. XC–XCII., XCVIII–C. Várday Pál helytartó irodáját és bírói tevékenységét is tárgyaló értekezésnek az oklevéladó működés szintén nem képezte a vizsgálat tárgyát. Vö. *Laczlavik György*: Várday Pál helytartói működése 1542–1549. *Levéltári Közlemények*, 83 (2013) 13–37. Esterházy Pál nádor (1681–1713) kancelláriájáról született ugyan feldolgozás, amely a kancelláriai jegyzeteket is tárgyalja, viszont az egy évszázaddal későbbi viszonyokat ismerteti. Vö. *Papp László*: Herceg Esterházy Pál nádor kancelláriájának működése (1681–1713). *Levéltári Közlemények*, 20–23 (1942–1945) 310–344.

⁷ Ezt azért hangsúlyozzuk, mert bizonyos családi levéltárak (pl. a Petrichevich-Horváth, Suky) a kutatás számára jelenleg nem hozzáférhetők.

magánlevéltárait (Batthyaneum-könyvtár) és hiteleshelyi archívumaik (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) jelentős részét (utóbbit mikrofilmen) tanulmányoztuk, valamint az Országos Levéltárban található erdélyi családi levéltárak zömét. Úgy véljük, ezek ismeretében megalapozott következtetéseket sikerült levonni. A források kapcsán még csupán két dolgot említünk meg: egyfelől a több száz oklevélen feltűnő azonos cancelláriai jegyzetek közül csupán azoknak adtuk meg levéltári jelzetét, melyek vizsgálódásunk során valamilyen szempontból jelentősnek bizonyultak, és csak a ritkább jegyzetek esetében soroltuk fel az összes általunk fellelt példát; másfelől, mivel – a lehetőség szerint – igyekeztünk azonosítani a jegyzetek íróit, a kiadott forrásanyagot csak kis mértékben használhattuk fel.

Tekintettel arra, hogy a fejedelmi cancellária megalakulását és szervezetét Pécsi Anna említett értekezésében részletesen tárgyalta, ezért e helyen mindössze annak felemlítésére szorítkozunk, hogy a cancelláriának két – különálló személyzettel rendelkező – ügyszálya volt: a *cancellaria maior*, amely a belügyi és külügyi kormányzattal kapcsolatos ügyeket intézte, és az azokra vonatkozó okleveleket állította ki, valamint a *cancellaria minor*, amely a fejedelmi törvénykezéssel kapcsolatos írásbeli teendőket látta el. Bár a fejedelmi pecséthasználatra vonatkozó ismereteink igen hiányosak (nem beszélve arról, hogy kimerítő pecsétkatalógussal sem rendelkezünk), azt azonban bizonyosan állíthatjuk, hogy rendszerint a *cancellaria maior* kiadványai a cancellárra bízott ügynevezett hiteles pecséttel (*sigillum authenticum*),⁸ a *cancellaria minor*é pedig az ítélmesterek őrizetében levő bírósági pecséttel (*sigillum iudiciale*) voltak megerősítve.⁹ Jóllehet cancelláriai jegyzeteket mind a nagyobb, mind a kisebb cancellária által kiadott okleveleken találunk, de zömük a fejedelem bírói jogkörével kapcsolatos okiratokon tűnik fel, következésképpen a *cancellaria minor* munkájáról, és annak irányítójáról, az ítélmesterekről lényegesen több adatot tartalmaznak.

Már tanulmányunk elején tisztázni kívánjuk, hogy az ítélmesterek (esetleg más cancelláriai hivatalnokok) perrel kapcsolatos – olykor terjedelmes – hátlapi feljegyzéseivel nem foglalkozunk, ezek ugyanis vizsgálódásunkat célkitűzésünktől eltérő irányba terelték volna. Mielőtt elkezdenénk az egyes cancelláriai jegyzetek tárgyalását, csupán még azt említjük meg, hogy azokat típusok szerint vizsgáljuk (bár bizonyos esetekben az átfedések elkerülhetetlenek), utalván arra, hogy a nagyobb vagy kisebb cancellária személyzetétől származnak.

Továbbá vannak olyan családi archívumok is, melyek jelentéktelen mennyiségű 16. századi anyagot tartalmaznak.

⁸ Az okiratokban ez az elnevezés tűnik fel a leggyakrabban, de – minden bizonnyal – ez a pecsét értendő a ritkán előforduló *sigillum nostrum cancellariae maioris* vagy a *sigillum secretum* megnevezések alatt is.

⁹ Hangsúlyozzuk, hogy rendszerint, ugyanis az említett két pecsét mellett a fejedelmek gyűrűspecstet is használtak főként a cancelláriából kimenő rendeletek, kivételes esetekben pedig a *de gratia* oklevelek és bevallások megerősítésére is.

A *lecta* jegyzetek¹⁰

A *lecta* jegyzet a leggyakoribb cancelláriai jegyzet. Megtaláljuk csaknem minden olyan oklevélen, mely a kisebb cancellárián kelt, ez pedig a szövegek rendszeres ellenőrzésére enged következtetni. Az okleveleket ugyanis tisztázás után a *protonotariusok* ellenőrizték, azaz átolvasták és – szükség esetén – javították: *lecta et correcta*.¹¹ Ezt a műveletet attól függően, hogy az okiratot pátens vagy zárt alakban állították ki, az előlapon (a pecsét mellett jobb felől), illetőleg a hátlapon jelölték. (Más szóval az oklevelek ama oldalán tűnik fel a jegyzet, melyre a pecsétet nyomták.). A jegyzetek ritkábban utalnak arra is, hogy az oklevelek ellenőrzését az ítélmesterek végezték (például *Lecta et correcta per protonotarium*¹² vagy – megnevezvén az ítélmestert is – *Lecta per magistrum Dobzaj protonotarium propria manu*¹³), zömük viszont csupán az ellenőrzés megtörténtéről tájékoztat. (Egyetlen jegyzet azt is elárulja, hogy az illető oklevél ellenőrzése és javítása az ítélmestereken ment végbe: *Lecta et correcta in sede iudiciaria per prothonotarium*.¹⁴) Tekintettel egyfelől a *protonotariusok*nak a kisebb cancellárián betöltött vezető szerepére, másfelől az átnézendő okiratok nagy számára, felmerült az a kérdés, hogy a *lectázást* kizárólag ugyanők végezték, vagy e feladattal időnként megbízták a tapasztaltabb íródeákokat is. A kérdés tisztázása végett ama *lecta* jegyzetekből indultunk ki, melyek megadják a műveletet végző ítélmesterek nevét is. Bár az írás összehasonlítás különösen a sebtében, olykor erősen rövidítve írt cancelláriai jegyzetek esetében nem vezet mindig egyértelmű eredményekhez, úgy véljük, hogy több tucatnyi jegyzet áttekintése után sikerült megállapítani az egyes ítélmesterek *lecta* jegyeinek sajátos vonásait. (E művelet például Radvanci Márton¹⁵ vagy Sulyok Imre¹⁶ jellegzetes *lectái* esetében nem okozott különösebb nehézséget, Wesselényi

¹⁰ Az ellenőrzésre utaló jegyzetek a 14. század közepétől tűnnek fel a magyar királyi cancellária oklevelein (vö. *Szentpétery I.*: i. m. 179.; *Bónis Gy.*: Kúriai irodák i. m. 213–222.), a 15. század hetvenes éveitől fogva pedig a vajdai cancellária kiadványain is találkozunk *lecta* jegyzetekkel. Vö. *Janits I.*: i. m. 71–72.

¹¹ E két művelet nem zajlott feltétlenül egy időben. Példának okáért ld. Báthory Zsigmond 1582. június 27-i intő- és tiltólevelét, melyre Radvanci Márton ítélmester előbb a *lecta* jegyet vezette rá, majd azt sötétebb színű tintával írt *et correcta*-val kiegészítette. Vö. *Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Cluj-Napoca* (a továbbiakban: SJAN Cluj) - Colecția de documente medievale (a továbbiakban: ColDocMed) - Fond 378 (Fond familial Kornis) - évrendezett iratok, 1582. jún. 27.

¹² SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 324 (Fond familial Beldi) - nr. 156.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Centuria) - L. - nr. 13.

¹⁴ MNL OL - P 657 (Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Joglevelek) - No. 7346. A jegyzet ugyan Radvanci Márton ítélmestertől származik, de azt két részletben vezette rá az oklevélre: előbb a *lecta*-t, majd a jegyzet többi részét a javításokkal együtt – legalábbis erre enged következtetni az eltérő színű tinta.

¹⁵ Pl. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 370 (Fond familial Kemény Pál de Morești) - nr. 172.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 351 (Fond familial Gyulay-Kuun) - nr. 324.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 318 (Fond familial Bálint) - nr. 127., 129.

¹⁶ Pl. MNL OL - P 657 - No. 7644.; uo. - No. 7256.; MNL OL - P 565 (Radák család) - 1. - 1575. márc. 22.

Miklós eltérő ductusú jegyzeteinél annál inkább;¹⁷ Királyfalvi János és Trausner Lukács esetében pedig – minthogy egyetlen olyan *lecta* jegyzet sem került elő, amely utalt volna a nevükre – kísérletünk sikertelennek bizonyult.) Majd megvizsgáltuk több száz oklevél *lecta* jegyzetét, és arra a következtetésre jutottunk, hogy azok elsöprő többsége az ítélmesterek kezétől származik.¹⁸ Értelemszerűen kevés olyan *lecta* jegyet találtunk, melyet nem sikerült az éppen hivatalban levő *protonotarius*oknak tulajdonítani, de ezekről a későbbiekben szólunk. Az általunk átnézett okleveles anyag tehát arra enged következtetni, hogy az ítélmesterek végezték az ellenőrzés fásasztó munkáját a *cancellaria minor* csaknem valamennyi kiadványa esetében.

Bár a nagyobb kancellárián kelt okleveleken is találunk *lecta* és *correcta* jegyzetekkel, de ezek száma a kisebb kancellária kiadványaiéhoz képest jóval alacsonyabb. Voltaképpen csupán három *correcta* jegyzetre bukkantunk az átnézett anyagban, ezek viszont témánk szempontjából lényeges adatokat tartalmaznak. Egyik ugyanis arról tájékoztat, hogy Sulyok Imre kancellár a javítást a fejedelem parancsából hajtotta végre: *Correcta in dictionibus pro condigna mercede et solutione iussu principis per cancellarium propria manu*.¹⁹ Ez esetben bizonyosan azért volt szükség fejedelmi parancsra, mert a betoldással módosult az eredeti rendelkezés, és a nemességet nyerő Akli Simon és utódai a tordai sókamarának már nem ingyen, hanem megfelelő fizetségért tartoztak szolgálni. Ezzel szemben a másik jegyzet szerint Kovácsóczi Farkas kancellár az adománylevél szövegén csupán egy apróbb javítást eszközölt, melyhez – minthogy a tartalom nem módosult – már nem volt szükség fejedelmi utasításra:²⁰ *Correcta in vocabulo praepositura per me Volffgangum Kowachocz y cancellarium manu propria*.²¹

¹⁷ A következőkben csupán néhány jellegzetesebb variánusra adunk példát: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1577. [...] és 1583. nov. 5.; SJAN Cluj - Fond 248 (Colecția personală Mike Sándor) - nr. 36.; SJAN Cluj - Fond 253 (Fond familial Mikó-Rhédey) - nr. VII/45. fol. 89-92.; SJAN Cluj - Fond 1 (Primăria municipiului Cluj) - Privilegii și acte - nr. 242., 249.; SJAN Cluj - Fond 560 (Colecția de documente cu pecetea atârnată) - nr. 24.; MNL OL - P 676 (Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Földvári család) - 1. - 1575. máj. 29-e után és 1578. dec. 23.; MNL OL - P 55 (Bethlen család bethleni levéltára, Birtokjogi iratok) - 1. tétel - fol. 55.; MNL OL - P 607 (Sombory család, a család által rendezett iratok) - fasc. 15. - No. 19.; MNL OL - P 1595 (malomvízi Kendeffy család levéltára) - 1 - 1568. nov. 12 és 1569. nov. 5.

¹⁸ A kézírás mellett olykor az is segítségünkre volt, hogy az ítélmesterek időről időre saját birtokukon is adtak ki okleveleket (pl. Wesselényi Miklós a Doboka vármegyei Gyékén, Radvanci Márton a Küküllő vármegyei Abosfalván, Borsoló János a Kraszna vármegyei Ippen). Tehát ha az oklevelek keltezésében ezek a települések tűnnek fel, csaknem bizonyos, hogy *lecta* jegyük az említett ítélmestereknek tulajdoníthatók.

¹⁹ SJAN Cluj - Fond 560 - nr. 167.

²⁰ Részben hasonló eredményre jutottunk a 16. századi erdélyi királyi könyvek bejegyzéseinek eszközölt javítások kapcsán is. Vö. *Fejér T.: Regisztrumvezetés* i. m. 13-16.

²¹ MNL OL - F 4 (Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Cista comitatuum) - Comitatus Küküllő - Cista Küküllővár - fasc. 3. - nr. 38. (Ld. még uo. nr. 23.) Az oklevél dátuma (1578. március 15.) ugyan az ügy eldöntésének időpontját adja meg, de kiállítására sem kerülhetett sor sokkal később, minthogy április 5-i dátummal ismerjük a birtok iktatásáról szóló jelentést. Vö. MNL OL - F 3 - XX. - nr. 2. A szóban forgó jegyzet viszont

Megemlítjük még azt az esetet is, amikor titkár végzett javítást oklevélén (*Correcta per secretarium cancellariae manu propria*),²² ugyanis a *secretarius*ok ilyen jellegű tevékenységének nyomai igen ritkán lelhetők fel a kancelláriai jegyzetekben. Javításokra természetesen az 1571 előtti időszakból is találtunk példát. János Zsigmond nyugtatván a levélkérésőket a gyulafehérvári székesegyház ezüst tárgyainak kezébe bocsátásáról, Csáky Mihály kancellár – minthogy azok között aranyból készült darabok nem voltak – kihúzta az *auereas* et szavakat, és szöveg alá az alábbi jegyzetet írta: *Correcta in voce aureas propterea quod nullae fuerunt per Michaelem Chyaki cancellarium*.²³

Ami a *lecta* jegyzetet illeti, mindenekelőtt az iktatóparancsokat említjük meg, melyeken főként a kancellár, ritkábban pedig – amikor a kancellária munkájának irányítása reájuk hárult – a titkár, valamint a helyettes kancellár (*procancellarius*) *lecta* jegyei tűnnek fel.²⁴ (Minden jel szerint az 1571 előtti időszakban is a kancellár, azaz Csáky Mihály ellenőrizte a birtokba iktatást elrendelő fejedelmi mandátumokat;²⁵ ugyanakkor találtunk olyan statutoriákat is, amelyek nem a kancellár *lecta* jegyével, hanem János Zsigmond aláírásával kerültek kibocsátásra, bár ez bizonyosan annak tudható be, hogy a kedvezményezett mindhárom esetben bizalmasa, Bekes Gáspár *cubicularius* és tanácsúr volt.)²⁶ Bizonyos tehát, hogy a bevezető parancsok ellenőrzése a kancellária vezetőjének hatáskörébe tartozott, és ezt a műveletet – minden valószínűség szerint Náprágyi Demeter kivételével, aki 1598–1600-ban töltötte be a tisztelet²⁷ – ők is végezték. (Itt említjük meg, hogy a kancellárok *lecta* jegyével találunk ama statutoriákon is, melyekkel saját maguk birtokba

ennél jóval későbbi, ugyanis Kovácsóczi Farkas valamikor augusztus második felében érkezett Erdélybe a kancellári tiszttel betöltésére. Vö. *Szádeczky Lajos: Kovácsóczi Farkas kancellár 1576–1594*. Bp., 1891. 10–11.

²² Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Bogdándi Zsolt–Gálfi Emőke. Kolozsvár, 2006. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.) 340. sz. Ld. még: MNL OL - F 4 - Comitatus Albensis - Cista 4. - fasc. 5. - nr. 27.; MNL OL - E 149 (Magyar Kamara Archivuma, Acta Transsylvania) - fasc. 4. - fol. 20. Az utóbbi két iktatóparancsra rávezetett *lecta et correcta* jegyzet – bár erre utalás nem történik – minden bizonnyal *secretarius*tól származik.

²³ MNL OL - R 287 (Erdélyre vonatkozó gyűjtemények, Sólyom Fekete Ferenc-gyűjtemény maradéka) - 1565. márc. 1. Ld. még: *Pécsi A.*: i. m. 39.

²⁴ Tekintettel az iktatóparancsok igen nagy számára, eltekintünk például felsorolásától.

²⁵ MNL OL - P 565 - 1. - 1564. febr. 8.; SJAN Cluj - Fond 1 - Privilegii și acte - nr. 87., 124.; MNL OL - F 4 Comitatus Zeréniensis - Cista Zarándiensis - fasc. 2. - nr. 35.; MNL OL - F 5 (Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Cista diversorum comitatum) - Cista 1. - fasc. 2. - nr. 19.; uo. fasc. 4. - nr. 11.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 318 - nr. 31.; MNL OL - P 1870 (Rhédey család levéltára, homoródszentpáli Kornis és rokon családok) - 8. tétel - fol. 1.

²⁶ MNL OL - F 4 - Comitatus Albensis - Cista 4. - fasc. 1. - nr. 49.; uo. Cista 5. - fasc. 2. - nr. 21.; MNL OL - F 12 (Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Lymbus) - fasc. 4. (A mandátumnak csupán a vége maradt meg.)
²⁷ Ekkor tulajdonképpen Jacobinus János *secretarius* irányította a kancellária munkáját. Róla bővebben ld.: *Bónis György–Valentiny Antal: Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve (1602)*. Kolozsvár, 1947. Példák Jacobinus által ellenőrzött iktatóparancsokra: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 (Fond fideicomisionar Jósika) - nr. 422., 433., 434.; MNL OL - F 4 - Cista Thordensis - fasc. 7 - nr. 12., 18.; MNL OL - F 4 - Cista Zarándiensis - fasc. 1. - nr. 23.; MNL OL - F 4 - Comitatus Hunyadiensis - Cista 1. - fasc. 4. - nr. 20.

iktatását rendelték el;²⁸ a részükre kiállított adományleveleket viszont nem ellenjegyezték, azokon fejedelmi aláírás és – igen ritkán – *secretariusi* ellenjegyzés tűnik fel.) Kizárólagosságról azonban itt sem beszélhetünk, ugyanis találtunk néhány olyan iktatóparancsot, melyet az ítélmesterek láttak el *lecta* jegyükkel.²⁹ Bár meg kell itt jegyezni azt is, hogy ezek az úgynevezett *dicitur nobis* bevezetésű iktatóparancsok, melyek érvényessége – Werbőczy szerint – csak hatvan napig terjedt.³⁰ A kérdést tovább bonyolítják azok a *dicitur nobis*-féle statutoriák, melyeket kancellár³¹ vagy titkár³² ellenőrzött. Az átnézett anyag tehát arra enged következtetni, hogy a *cum nos*-féle bevezető parancsok ellenőrzése kizárólagosan a kancellárok – és titkárok – hatáskörébe tartozott, míg a *dicitur nobis*-típusú statutoriák lectázása megoszlott az ítélmesterek és a kancellárok, titkárok között (arányát tekintve talán az előbbiek javára). Meg kell említeni azt is, hogy az ítélmesterek által lectázott iktatóparancsok – minden jel szerint – a bírósági pecséttel voltak megerősítve. (Ez egyébként ama statutoriák esetében, melyek az egyes *protonotariusok* birtokain – például Gyékén, Absofalván vagy Ippen – keltek, nem is történhetett másként.) Itt utalunk arra, hogy a bevezető parancsokon – különösen a kancellári tiszt üresedése idején – olyan *lecta* jegyzetek is feltűnnek, melyek zömét „kezek” szerint ugyan elkülönítettük, de nem tudtuk minden kétséget kizáróan személyekhez kötni. Ezek azonosítására tehát további kutatásra lesz szükség, bár csaknem bizonyos, hogy *secretariusokról* van szó. Példaként a Sulyok Imre kancellár 1578. január 25-én bekövetkezett halála, valamint utódának, Kovacsóczy Farkasnak 1578 augusztus végi hivatalba lépése közötti időszakot említjük meg, mely során az iktatóparan-

csonkon három kéztől származó *lecta* jegyzettel találkozunk. Ezek közül egyik vélhetően Váradi Pál,³³ a másik pedig Csanádi Demeter³⁴ kancelláriai titkároknak tulajdonítható nem csupán az írás összehasonlítás alapján, hanem ama megfontolásból is, hogy mindketten – előbbi a jelzett időszakban, utóbbi pedig még Berzeviczy Márton *procancellarius* Erdélyből való végleges távozása után – ellenjegyezték okleveleket is. A harmadik esetében³⁵ viszont semmi közelebbit nem tudtunk megállapítani. Ezek az adatok egyidejűleg arra is következtetni engednek, hogy az említett *vacantia* idején a kancellári teendőket – legalábbis a fenti esetekben – a *secretariusok* látták el.

A *lecta* jegyek kapcsán végezetül az országgyűlési végzéseket említjük meg. Az általunk átnézett eredeti végzéseken feltűnő *lecta* jegyek ugyanis – kivéve egyetlen esetet – a kancellároktól származnak.³⁶ Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a megpecsételt végzéseknek (31 db) csak kétharmadán van *lecta* jegyzet (Csáky kezétől két, Kovacsóczytól 13, Jósikától öt, Jacobinusétól pedig egy jegyzet származik); egy végzésen János Zsigmond aláírása tűnik fel, hármat aláírt mind Báthory István, mind Forgách Ferenc, további hat hitelességet pedig „csupán” a pecsét szavatolja. A gyakorlat tehát e tekintetben nem volt egységes,³⁷ 1581-től viszont 1596 végéig fejedelmi aláírással már nem találkozunk a vizsgált eredeti végzéseken (tegyük hozzá, a kiadottakon sem). A fent említettek mellett tehát a kancellárok munkakörébe beletartozott az országgyűlési határozatok ellenőrzése is. De, mint jeleztük, ez esetben is találtunk kivételt: az 1599. november 20–28-i gyulafehérvári országgyűlés határozatait Jacobinus János titkár lectázta.³⁸

²⁸ Pl. MNL OL - F 5 - Cista 1. - fasc. 5. - nr. 9.; MNL OL - F 4 - Comitatus Albensis - Cista 1. - fasc. 3. - nr. 41.; Uo. Cista 3. - fasc. 3. - nr. 30.; MNL OL - F 3 - Hh. - nr. 36.; MNL OL - F 4 - Cista Maramarosensis - fasc. 2. - nr. 51.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 237.; MNL OL - F 3 - DD. - nr. 74.
²⁹ Wesselényi Miklós *lecta* jegye: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 238.; MNL OL - F 17 (Kolozsmonostori konvent országos levéltára, Cista comitatum) - Comitatus Thorda - T. - nr. 37. Bár az utóbbit a jelentővel átírásából ismerjük, de mivel az Wesselényi birtokán, Gyékén kelt (amint egyébként a jelentés is), bizonyosnak vagyunk abban, hogy az eredetit az ítélmester lectázta.; – Dobszai Istváné: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 239.; – Radvánczi Mártoné: Serviciul Județean Covasna al Arhivelor Naționale, Sfântu Gheorghe (a továbbiakban: SJAN Covasna) - Fond 27 (Colecția Dr. Nagy Eugen) - nr. 107. fol. 5., 21., 32.; MNL OL - F 5 - Cista 1. - fasc. 5. - nr. 8.; MNL OL - F 17 - Comitatus Kolos - B. - nr. 56.; – Borsoló Jánosé: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 318 - nr. 130.; MNL OL - F 17 - Comitatus Colos - B. - nr. 87.; MNL OL - F 4 - Cista Szathmár - fasc. 3. - nr. 5. (Bár utóbbinak csupán a relatoriába átirrt változatát ismerjük, de mivel Ippen kelt, bizonyosnak véljük, hogy Borsoló János ítélmester lectázta. Egyébként a jelentést is Borsoló nyitotta fel.); – Kolozsvári Mártoné: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 413.; SJAN Cluj - Fond 594 (Colecția personală Kemény József) - nr. 131.

³⁰ Werbőczy István Hármaskönyve. (Szerk. Kolosvári Sándor-Óvári Kelemen-Márkus Dezső). Bp., 1897. (Magyar Törvénytár 1000–1895.) I. rész, 33. cím (99).

³¹ Kovacsóczy Farkas *lecta* jegye: MNL OL - F 3 - O. - nr. 93.; MNL OL - F 5 - Cista 2. - fasc. 4. - nr. 37.; MNL OL - F 4 - Comitatus Albensis - Cista 1. - fasc. 3. - nr. 9.; uo. Cista 2. - fasc. 2. - nr. 2.; Biblioteca Documentară Batthyaneum, Alba Iulia (a továbbiakban: Batthyaneum) - Arhiva capitulului din Alba Iulia (a továbbiakban: ArhCapit Alba) - 6. doboz, nr. 81.; Jósika Istváné: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1595. ápr. 30.

³² Jacobinus János *lecta* jegye: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 422.

³³ Az azonosítás Váradi titkári működése mellett azon is alapul, hogy adománylevelen feltűnő ellenjegyzése – pl. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 318 - nr. 76.; MNL OL - F 4 - Cista Ugotsaiensis - fasc. 2. - nr. 34. – és a *lecta* jegyzetek (pl. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 201., 205.) végén látható jellegzetes jel ugyanazon kézre utal. Ld. még a 192. jegyzetet.

³⁴ Csanádi 1576-ban tűnik fel titkárként (és 1578-ban is ekként működik, ld. a 193. jegyzetet), de leginkább a szóban forgó *lecta* jegyeket – pl. MNL OL - F 4 - Comitatus Hunyadiensis - Cista 1. - fasc. 2. - nr. 15.; MNL OL - P 1916 (Sombory család, Egyéb rokon és idegen családok) - 4. tétel - fol. 11. – és más okleveleken látható ellenjegyzését – pl. SJAN Cluj - Fond 1 - Privilegiu și acte - nr. 277.; MNL OL - F 17 - Sedes Aranyas - A. - nr. 26.; MNL OL - P 657 - No. 7264. – kiegészítő jel szolgál az azonosítás alapjául.

³⁵ MNL OL - F 4 - Cista Zarándiensis - fasc. 1. - nr. 12.

³⁶ Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca (a továbbiakban: BiblAcadCluj) - Ms. KJ 431. (Codex authenticus articularum diaetalium Transsilvaniae I. [1555–1594], II. [1595–1619]). Bár az Erdélyi Országgyűlési Emlékek – I–XXI. 1540–1699. (Szerk. Szilágyi Sándor.) Bp., 1875–1898. – II–IV. kötetiben kiadott valamennyi végzés eredetijét nem láttuk, de minden valószínűség szerint az azokon feltűnő *lecta* jegyek is kancellárok kezétől származnak.

³⁷ Mínt hogy a kérdés alaposabb vizsgálata nem képezi e tanulmány tárgyát, még csupán azt említjük meg, hogy a közzétett végzéseken János Zsigmond uralkodása idején többnyire a *lecta* jeggyel, a Báthory István és Kristóf korabeliek zömén pedig fejedelmi aláírással (ritkábban kancellári vagy titkári ellenjegyzéssel) találkozunk.

³⁸ MNL OL - F 11 (Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Articuli diaetales) - 1. - fol. 140r. Vö. EOE IV. Bp., 1878. 429–437. (Szilágyi a szöveget viszont nem eredeti alapján közölte.) Itt említjük meg, hogy titkári ellenjegyzéssel is találkozunk az országgyűlési végzéseken: az 1574. jan. 1–6-i kolozsvári, az 1574. jún. 15–18-i marosvásárhelyi (EOE II. Bp., 1876. 549., 552.), az 1574. dec. 13–18-i segesvári (*Veress Endre*: Berzeviczy Már-

Fentebb említettük, hogy az ítélmesterek *lecta* jegyei mellett – azokhoz viszonyítva elenyésző számban – más kezekről származó jegyzetek is feltűnnek olyan mandátumokon, melyek kiállítása rendszerint a kisebb kancelláriára tartozott. Ezek egy részéről bizonyosan tudjuk, hogy a kancellároktól származnak. Az egyes kancellárok *lecta* jegyzeteinek azonosításakor – minthogy az ítélmesterekétől eltérően ezek nem utalnak sem tisztségre, sem névre – ama átíró oklevelekből indultunk ki, melyekkel a kancellárok fejedelmi parancsra a királyi könyvekből írtak át bejegyzéseket. Az átírás műveletének végrehajtása tehát a kancellár hatáskörébe tartozott,³⁹ következésképpen ő kellett, hogy végezze az ellenőrzést is. A kérdés tisztázásában segítségünkre volt az, hogy Sulyok Imrének ítélmesterként használt jellegzetes *lecta* jegye kancellári működése idején is feltűnik az okleveleken, többek között ama 1576. szeptember 6-i és 1577. március 16-i okiratokon is, melyekkel Báthory Kristóf parancsára bizonyos bejegyzéseket írt át Báthory István *liber regiusaiból*.⁴⁰ Bizonyos tehát, hogy az ellenőrzést Sulyok végezte. Hasonló átíró oklevelek segítségével pedig azonosítottuk Forgách Ferenc,⁴¹ Kovacsóczi Farkas⁴² és Jacobinus János⁴³ *lecta* jegyzetét is. Ezek ismeretében minden kétséget kizáróan meg tudtuk állapítani, hogy a szóban forgó bírói mandátumokon fellelhető „ismeretlen” *lecták* egy része a kancellároktól származik. Példának okáért Kovacsóczi jellegzetes *lecta* (vagy *lecta et correcta*) jegyét főként vallatóparancsokon, ritkábban intő-, idéző- és értesítőleveleken⁴⁴ találjuk meg. Ennél jóval kevesebb alkalommal tűnnek fel Sulyok Imre,⁴⁵ Forgách Ferenc⁴⁶

és Jósika István⁴⁷ *lectái*, de ők – Kovacsóczihoz viszonyítva – rövid ideig töltötték be e tisztséget. Ugyanakkor nem csupán kancellárok *lectáztak*, hanem Berzeviczy Márton *secretarius* (és tanácsúr)⁴⁸ vagy Náprágyi Demeter kancellársága idején a kancellária munkáját ténylegesen irányító Jacobinus János titkár *lecta* jegyeivel is találkozunk hasonló okiratokon.⁴⁹ Ugyanakkor itt nem csupán ellenőrzésről van szó, hanem arról is, hogy – minden jel szerint – ezeket az okiratokat a *cancellaria maior* egyéb kiadványain is fellelhető pecsétekkel erősítették meg. Kétségtelen tehát, hogy a nagyobb kancellária – legalábbis az általunk átnézett anyag tanúsága szerint – főként bírói mandátumok kiállításával időről időre „besegett” a kisebb kancellária munkájába. Ez a jelenség ugyanakkor arra is utal, hogy a *cancellaria maior* a bírói parancsok kibocsátása szintjén (is) belefolyt az igazságszolgáltatás menetébe.⁵⁰

A kancellári *lecta* és *correcta* (illetve *lecta et correcta*) jegyzetek tehát világosan mutatják, hogy a kancellárok – kivéve talán Náprágyi Demetert, akinek ilyen jellegű működését az átvizsgált anyag alapján nem tudtuk kimutatni – ténylegesen részt vettek az oklevélkiállítás menetében, közelebbről annak utolsó szakaszában, mely során ellenőrizték, szükség esetén pedig javították, módosították az okiratokat.

Az oklevelek átolvasására történő utalás feltűnik a kancellária „hiteleshelyi jellegű” működése során kibocsátott oklevelek egy részén is, melyet a *coram* jegyzetnél tárgyalunk.

Ama gyakori esetekben, amikor a kisebb kancellárián a felek kérésére főként peres oklevelek átírására került sor, az ítélmesterek végezték az ellenőrzést, valamint az átírt oklevélnek az eredetivel való egybevetését: például *Lecta et collata cum originalibus per protonotarium*⁵¹ vagy – megnevezvén a protonotarius személyét – *Lecta et collata cum originalibus per magistrum Martinum Radwanczy prothonotarium*.⁵² (Az ítélmesterek tehát világosan utaltak arra, hogy az eredeti és az átírt szöveg azonosságáért a felelősség őket terheli.) A kézírások alapján egyértelműen megállapítható, hogy az ítélmesterek végezték ezeket a műveleteket akkor is, amikor erre a jegyzet kifejezetten nem utalt: például *Lecta et collata cum originalibus*⁵³ vagy csupán: *Lecta*.⁵⁴ Esetenként a *protonotarius* volt az, aki az ellenőrzés és összevetés után kézbesítette az oklevelet: *Lecta et collata cum originalibus et extradata per me magistrum Stephanum Dobzay de Kerezthwr protonotarium illustrissimi principis Transsylvaniae etc manu*

ton (1538–1596). Bp., 1911. 86.), valamint az 1575. júl. 25.–aug. 6-i kolozsvári országgyűlés végzéseit (*Gróf Kemény József–Nagyajtai Kovács István: Erdélyország történeti tára. I. 1540–1600. Kolozsvár, 1837. 142–149.*) Berzeviczy Márton titkárként és tanácsúrként ellenjegyezte. Ez viszont alighanem Forgách Ferenc kancellár gyakori követjárásának, majd egyre romló egészségi állapotának tudható be. Vö. *Bártfai Szabó László: Ghymesi Forgách Ferenc (1535–1577)*. Bp., 1904. 200., 202–203.

³⁹ A kérdésről részletesebben: *Fejér T.: Regisztrumvezetés i. m. 17–18.*

⁴⁰ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 318 - nr. 66.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 173.

⁴¹ MNL OL - P 702 (Wesselényi család) - 1. - 1573 - No. 1.

⁴² SJAN Cluj - Fond 320 (Fond familial Bánffy) - nr. 27. fol. 18.; SJAN Cluj - Fond 457 (Fond familial Wass de Tăga) - fasc. 65. - nr. 1.; MNL OL - F 9 (Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Miscellanea) - Cista 2. - fasc. 7. - nr. 39.

⁴³ MNL OL - P 311 (Hatfaludy család) - XVII. - 1. - 1600. nov. 20.

⁴⁴ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 261.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 307 (Satul Vlăhița) - nr. 15.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 324 - nr. 150., 185., 190.; SJAN Cluj - Fond 1 - Privilegii și acte - nr. 495., 498., 500.; SJAN Cluj - Fond 24 (Primăria orașului Dej) - nr. 225.; SJAN Cluj - Fond 389 (Fond familial Matskási) - fasc. 21. - nr. 687.; SJAN Covasna - Fond 27 - nr. 138. fol. 10., 18.; SJAN Cluj - Fond 546 (Colecția generală de documente) - nr. 128.; SJAN Cluj - Fond 353 (Fond familial Haller) - nr. 67. fol. 4–6.; SJAN Cluj - Fond 253 - nr. I/343. fol. 112.; SJAN Cluj - Fond 8 (Fond familial Kemény din Ciurbrud) - nr. 157.; MNL OL - P 702 - 1. - 1582 - No. 7. és uo. 1589 - No. 1.; SJAN Cluj - Fond 594 - nr. 120., 124., 125., 126.; MNL OL - F 9 - Cista 1. - fasc. 4. - nr. 44.

⁴⁵ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 444 (Fond familial Thorotzkay) - nr. 72., 73.; MNL OL - F 4 - Comitatus Küküllő - Cista Küküllővár - fasc. 5. nr. 57.; SJAN Cluj - Fond 594 - nr. 86.; SJAN Cluj - Fond 8 - nr. 120.

⁴⁶ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 160.; SJAN Cluj - Fond 351 - I/1. fol. 80.; SJAN Cluj - Fond 320 - nr. 29. fol. 54., nr. 43. fol. 49., nr. 44. fol. 32.; SJAN Cluj - Fond 44 (Primăria orașului Bistrița) - Seria I. - nr. 3778.

⁴⁷ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 405.; SJAN Cluj - Fond 443 (Fond familial Torma) - nr. 199. fol. 13.; SJAN Cluj - Fond 253 - nr. II/1. fol. 6.

⁴⁸ SJAN Cluj - Fond 253 - nr. II/1. fol. 31.; SJAN Cluj - Fond 320 - nr. 37. fol. 14.

⁴⁹ Pl. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 438.; SJAN Cluj - Fond 24 - nr. 256–257.; SJAN Cluj - Fond 546 - nr. 223.; Batthyaneum - ArhCapit Alba - 6. doboz, nr. 108.; SJAN Cluj - Fond 8 - nr. 227. (V/316).

⁵⁰ A kancellária bíraskodási hatásköréről ld.: *Trócsányi Zs.*: i. m. 245–249.

⁵¹ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1592. márc. 7.

⁵² SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 318 - nr. 127.

⁵³ Pl. Wesselényi Miklós jegyzete: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1580. márc. 14.

⁵⁴ Pl. Radvanczi Márton *lecta* jegye: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 318 - nr. 124.; – Wesselényi Miklósé: SJAN Cluj - Fond 594 - nr. 72.; – Dobzai Istváné: uo. nr. 88.

*propria*⁵⁵ vagy – amikor az egybevetést nem ő végezte – *Lecta et extradata per magistrum Ioannem Borsolo prothonotarium etc. manu propria*.⁵⁶ Az 1571 előtti időszakból arra is találunk példát, hogy a jegyzet tájékoztat az átírt oklevél fajtájáról is: például *Lecta et collata cum relatoriis per magistrum Paulum Zygethy prothonotarium regietatis*.⁵⁷ Meg kell említenünk, hogy privilegialis formában kiállított okleveleken is megtaláljuk az ítélmester ellenőrzésre és kézbesítésre vonatkozó jegyzetét.⁵⁸

Ítéletlevelek esetében, melyet szintén a kisebb kancellárián állítottak ki, az ellenőrzésre, az ítélet kihirdetésére és a kézbesítésre vonatkozó jegyzet többnyire a hátapon, ritkábban az előlapon a pecsét mellett jobb felől tűnik fel. Az ítéleteket ugyanis az egyik *protonotarius* átnézte (szükség esetén javította),⁵⁹ a szokás szerint ünnepélyesen kihirdette,⁶⁰ majd kiadta az érdekelt feleknek, kollégája pedig rendszerint ellenjegyezte az oklevelet⁶¹ (a két ítélmester tehát egymás munkáját ellenőrizte, ugyanakkor a felelősség mindkettőjüket terhelte az eljárás és kiállítás szabályszerűségéért): *Lecta, proclamata, publicata, extradata per magistrum Emericum Swlyok illustrissimi principis et domini Stephani Bathory de Somlyo wayovdae Transsylvaniae et Siculorum comitis etc. protonotarium manu propria; Coram magistro Nicolao de Vysselen eiusdem illustrissimi principis etc. protonotario manu propria*.⁶² Olyan ítéletlevélre is van példa, hogy a *protonotarius*oknak az előlapon levő jegyzetei mellett feltűnik a *lecta* jegy is, amely a kihirdetést és kiadást tanúsító jegyzetet rávezető ítélmestertől származik.⁶³ Itt említjük meg, hogy bizonyos ítéletleveleket – bár ítélethozatalkor mindketten jelen voltak – csupán az egyik *protonotarius* írta alá, pontosabban ezeken az átolvasásra, kihirdetésre és kézbesítésre

utaló jegyzet tűnik fel.⁶⁴ Arra kell gondolnunk, hogy ilyenkor a másik ítélmester távol volt a kancelláriától, és ezért nem tudta ellenjegyezni az illető okleveleket. (Az viszont bizonyos, hogy ezt a kérdést csakis a *protonotariusi* itineráriumok összeállítása után lehet megnyugtatóan tisztázni.) Esetenként viszont az okiratok szövege is utal arra, hogy csak az egyik *protonotarius* volt jelen az ítélet meghozatalakor.⁶⁵ Ekkor csupán az eljárást lefolytató ítélmesternak, Wesselényi Miklósnak tűnik fel a jegyzete az oklevelek hátlapján.⁶⁶ Ezek az ítéletlevelek ugyanakkor mind az 1572. március 2-től Gyulafehérváron kezdődő terminuson keltek, ami arra enged következtetni, hogy Wesselényi mellé ekkor még nem neveztek ki újabb *protonotariust*. Minthogy a következő, május 1-től induló törvényszakon kibocsátott oklevelek már két ítélmesterről beszélnek,⁶⁷ bizonyos, hogy ekkorra Sulyok Imre elnyerte *protonotariusi* tisztét.

Ami az oklevelek ellenőrzését illeti, elmondhatjuk, hogy a nagyobb kancellárián kelt – főként a kegynylvánító jogkörben kiadott – oklevelek és privilégiumok esetében igen kevés javítással találkozunk, a kisebb kancellária kiadványai között azonban meglehetősen gyakorisággal tűnnek fel a *correcta* jegyzetek. Általában véve a fontosabb oklevelek esetében gondosabb kiállításról beszélhetünk, a kevésbé jelentős iratoknál viszont erre már nem fordítottak hasonló figyelmet. Ugyanakkor arra is van példa, hogy az átolvasást és javítást tanúsító jegyzet ellenére az oklevél hibás dátummal került kiadásra.⁶⁸

⁵⁵ MNL OL - P 702 - 1. - 1579 - No. 1.

⁵⁶ SJAN Cluj - Fond 594 - nr. 118.

⁵⁷ MNL OL - P 676 - 1. - 1569. dec. 15. Ld. még: MNL OL - F 4 - Cista Dobocensis - fasc. 3. - nr. 22.; *Lecta, correcta et comportata cum rescriptionibus per me magistrum Valentinum Fewldwary sacrae regietatis etc. prothonotarium*, vö. uo. fasc. - 4. nr. 22.; *Lecta et collata cum responsione per magistrum Paulum Zygethy protonotarium regietatis*, vö. MNL OL - F 3 - K. - nr. 31.

⁵⁸ Pl. MNL OL - P 702 - 1. - 1579 - No. 6.; SJAN Cluj - Fond 560 - nr. 7., 22., 29., 291., 292.

⁵⁹ *Lecta, proclamata, publicata et extradata per magistrum Martinum Radwanczy prothonotarium illustrissimi principis Transsylvaniae etc. manu propria; Correcta per eundem; Coram magistro Nicolao de Vysselen protonotario etc. manu propria*, vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 324 - nr. 173.; Arra is találunk példát, hogy a jegyzet pontosan utal a javított szóra: *Lecta et extradata per Ioannem Borsolo protonotarium illustrissimi principis Transsylvaniae manu propria; Correcta per eundem in dictione nono*, vö. MNL OL - F 4 - Cista Thordensis - fasc. 2. - nr. 2. Van olyan is, amikor az ítéletlevél szövegét javították ugyan, de erre a szokott *correcta* terminussal a jegyzetben nem utaltak. Vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 340.

⁶⁰ ... *habita prius earundem (ut moris est) solemnem et legitima publicatione et proclamatione...*, vö. SJAN Cluj - Fond 248 - nr. 36. Ld. még: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 324 - nr. 177.

⁶¹ Az 1526 előtti gyakorlat tehát – lényegét tekintve – változatlan maradt. Vö. Bónis Gy.: Jogtudó értelmiség i. m. 291., 394–395.

⁶² SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 351 - nr. 239.

⁶³ SJAN Cluj - Fond 1 - Privilegii și acte - nr. 249.; MNL OL - F 17 - Comitatus Kolos - D. - nr. 9.

⁶⁴ Az általunk fellelt néhány ilyen esetben a jegyzet az előlapon, a pecsét mellett jobb felől tűnik fel. Egy részük korábbi ítéletek jóváhagyásával és végrehajtásuk újbóli elrendelésével kapcsolatos: MNL OL - F 17 - Comitatus Doboka - B. - nr. 1.; SJAN Cluj - Fond 248 - nr. 36.; MNL OL - F 4 - Cista Thordensis - fasc. 5. - nr. 50. Egynek-egynek a tárgya pedig hatalmaskodás vétkében történő elmarasztalás (MNL OL - P 607 - fasc. 14. - No. 29), valamint alperes felmentése a felperes távollmaradása okán (MNL OL - F 17 - Comitatus Doboka - D. - nr. 2.). Itt említjük meg azt az ítéletlevél-törököt is, melynek előlapján a szóban forgó jegyzet mellett feltűnik a *lecta* jegy is ugyanazon ítélmester kezétől, vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1583. nov. 5.

⁶⁵ Pl. ... *quod nobis ... una cum magistro nostro prothonotario ac iuratis assessoribus sedis nostrae iudiciariae pro faciendo moderativo iudicio causantibus in sede nostra iudiciaria sedentibus* ..., vö. MNL OL - P 565 - 1. - 1572. márc. 19. Ld. a következő jegyzetet is.

⁶⁶ Pl. MNL OL - P 607 - fasc. 15. - No. 19.; MNL OL - P 55 - 1. tétel - fol. 55.; MNL OL - F 4 - Comitatus Albensis - Cista 3. - fasc. 2. - nr. 47. (Utóbbi esetében az előlapon, a pecsét mellett a *lecta* jegyzet is feltűnik – minden jel szerint – Wesselényi tollából.) Egyébként nem csupán az ítéletlevelek, hanem par-kérés esetén is utalás történik arra, hogy az említett terminuson csak egy ítélmester volt jelen. Vö. SJAN Cluj - Fond 8 - nr. 98.

⁶⁷ Pl. MNL OL - F 4 - Cista Bihariensis - fasc. 3. - nr. 34.; *Blazovich László-Géczi Lajos: A Telegdiak pere 1568–1572*. Szeged, 1995. (Dél-alföldi Évszázadok 6.) 67.

⁶⁸ Pl. János Zsigmond bizonyos ítéletlevele 1560. évi dátummal került kibocsátásra, de részint mivel a benne átírt okirat 1567-ből van, részint mivel az oklevelet Wesselényi Miklós és Szigeti Pál ítélmesterek látják el jegyzeteikkel, akik pedig 1567-ben nyerték el a *protonotariusi* tisztet, az oklevél mindenképpen 1567 utánra, alighanem 1570-re keltezendő. Vö. MNL OL - F 17 - Comitatus Küküllő - R. - nr. 3. Hasonlóképpen hibás, 1582. évi dátummal került kiadásra Báthory Zsigmond ama oklevele is, melyet ugyan Radwanczi Márton ítélmester ellenőrzött és kézbesített, de átiratok formájában 1584–1586-ban kelt okleveleket is tartalmaz, és melynek – minden valószínűség szerint – helyes évi kelte 1592. Vö. SJAN Cluj - Fond 560 - nr. 7.

A *lecta* jegyzet kapcsán a fentebb elmondottak értelmében módosítanunk kell Pécsi Anna ama megállapítását, mely szerint a „protonotariusok a fejedelemnek be nem mutatott okleveleket nézték át.”⁶⁹ Ugyanis – mint említettük – az iktatóparancsokat a fejedelem nem látta el aláírásával, következésképpen azokat nem is mutatták be neki, de mégsem az ítélmesterek, hanem általában a kancellárok lectázták. És nem csupán az iktatóparancsok, hanem – ritkábban – olyan más iratfajták esetében is találkozunk a kancellár *lecta* jegyével, melyek kiállítására a kisebb kancelláriára tartozott, és melyeket rendszerint a *protonotariusok* ellenőriztek. Ezzel a kérdéssel kapcsolatos Pécsi másik észrevétele is, mely értelmében ha az oklevelet a kancellár ellenőrizte, arra a jegyzet világosan utal.⁷⁰ Az ilyen típusú *lecta* jegyzet azonban ritkaságszámba ment az 1571 előtti időszakban, az általunk vizsgált anyagban pedig ilyen nem is került elő. Viszont számos olyan jegyzetet találtunk (jónéhányat János Zsigmond uralkodásának idejéből is), melyen csupán a *lecta* tűnik fel, de írásuk alapján egyértelműen valamelyik kancellártól származnak.

A *coram* jegyzetek

A fejedelmi kancellária „hiteleshelyi jellegű” működése⁷¹ nyomán az okleveleken – a szöveg alatt jobb felől – különféle jegyzetek tűnnek fel. Ezek közül a leggyakoribb a *coram* jegyzet, mellyel az ítélmesterek bizonyítják, hogy az illető bevallás (adásvétel, egyezség, tiltakozás, zálog stb.) előtűnik történt, és az arról kiadott oklevélért vállalják a felelősséget.⁷² Szükség esetén a javítást is ők hajtották végre a szövegen: *Coram magistro Ioanne Borsolo de Ipp prothonotario etc manu propria; Correcta per eundem*.⁷³ Ismeretes, az ítélmesterek a kancellárián kívül is végeztek hiteleshelyi jellegű tevékenységet, mely során a felek bevallásairól szintén a fejedelem nevében és pecsétjével megerősített oklevelet állítottak ki.⁷⁴ Bizonyos, hogy a kancellárnak, aki mint a kancellária vezetője

⁶⁹ Pécsi A.: i. m. 44.

⁷⁰ Uo. 56.

⁷¹ A kérdésről bővebben ld.: *Bogdándi Zsolt*: Az erdélyi ítélmesterek hiteleshelyi jellegű tevékenysége a 16. század végén. In: „... éltünk mi sokáig „két hazában...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. (Szerk. Dáné Veronka–Oborni Teréz–Sipos Gábor.) Debrecen, 2012. 135–143.. Az 1526 előtti viszonyokra ld.: *Szilágyi L.*: i. m. 78–79.; *Bónis Gy.*: Kúriai irodák i. m. 221–222.; *Janits I.*: i. m. 73.

⁷² Pl. *Coram me magistro Ioanne Borsolo prothonotario illustrissimi principis Transsylvaniae manu propria*, vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 294. A jegyzet privilegialis formában kiállított oklevélen is feltűnik, pl. a kolozsvári és szebeni ötvösök közötti 1577. április 28-i megállapodáson: *Coram me magistro Stephano Dobzay de Kerezthwr protonotario illustrissimi principis Transsylvaniae manu propria*. Vö. SJAN Cluj - Fond 544 (Colecția bresle) - Breasla aurarilor din Cluj - nr. 29.

⁷³ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1586. máj. 6.; Ld. még: SJAN Cluj - Fond 248 - nr. 57.

⁷⁴ Itt jegyezzük meg, hogy a felek gyakran felkeresték ügyeikkel az ítélmestereket birtokaikon is. Példának okáért Borsoló Jánost említjük meg azért is, mert az 1585. február 27-i oklevélre rávezetett jegyzetben – a szokottól eltérően – utal a bevallás helyére, Ippre, ahol ő maga is birtokos volt: *Coram me magistro Ioanne Borsolo de Ipp praedicta prothonotario illustrissimi principis Transsylvaniae propria manu*. Vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1585. febr. 27.

elvileg felelős volt az intézmény tevékenységéért, nem volt tudomása a *protonotariusok* által főként a „kiszállások” során felvett bevallásokról (vagy egyéb ügyekben kiállított oklevelekről). Megismerkedhetett közülük viszont azokkal, melyek kapcsán – példának okáért – a felek utóbb fejedelmi *consensust* kértek, a jóváhagyó oklevelet ugyanis a fejedelem mellett aláírta a kancellár is. (Egyébként a peres oklevelek zöméről sem tudhatott részleteket a kancellár, de ezek – a bevallásoktól eltérően – az ügyintézés során több alkalommal is „szem elé” kerültek, ami végső soron nagyobb fokú ellenőrzést jelentett.)

Magánszemélyek bevallásokat viszont nem csupán az ítélmester, hanem – ritkábban – a kancellár előtt is tettek, mely esetekben az utóbbi tanúskodik az ügylet megtörténtéről: például *Coram me Volffgango Kowachoczy cancellario manu propria*.⁷⁵ Itt utalunk azokra a ritka esetekre, amikor a szokott *coram* jegyzet helyett a bevallásokon a kancellár és a vajda aláírásával találkozunk. Nevezetesen az 1571. augusztus 25-i bevallólevélen Forgách Ferenc kancellár névaláírása,⁷⁶ az 1571. szeptember 2-i *fassionalis* levélen pedig Báthory István aláírása és Forgách ellenjegyzése tűnik fel.⁷⁷ Az utóbbi esetében a bevallást tevő Báthory Kristóf, a későbbi vajda személyes kérésének is tulajdoníthatjuk ezt a szokottól eltérő, „nagyobb” hitelességet nyújtó megerősítést. Megjegyezzük viszont azt is, hogy mindkét oklevél Báthory István gyűrűpecsétjével volt megerősítve, minthogy az új pecsétek még nem készültek el.

E jegyzet-típus mellett a fejedelem nevében kibocsátott bevallásokon meglehetősen gyakorisággal feltűnik egy másik, az általunk átnézett anyagban kizárólag a *protonotariusok* által használt jegyzet: például *Lecta et extradata per magistrum Ioannem Borsolo de Ipp prothonotarium manu propria*⁷⁸ vagy – ha szükség volt javításra is – *Lecta, correcta et extradata per me magistrum Ioannem Borsolo de Ipp protonotarium etc manu propria*⁷⁹ (további változat: *Lecta et extradata per magistrum Nicolaum de Vyselen protonotarium etc. et correcta*.⁸⁰) Eszerint az illető bevallásokról készített oklevelet az ítélmester ellenőrizte, javította és kézbesítette, de a jegyzetek arról már nem tájékoztatnak, hogy a felek a bevallást előtte tették volna meg. Végül, szintén a kisebb kancellárián kelt bevallóleveleken találkozunk a már említett *lecta* vagy *lecta et correcta* jegyzetekkel is. Ezek egy része megadja

⁷⁵ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 307.

⁷⁶ MNL OL - F 4 - Comitatus Albensis - Cista 4. - fasc. 5. - nr. 74.

⁷⁷ MNL OL - F 3 - C. - nr. 99.

⁷⁸ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1585. okt. 30.

⁷⁹ SJAN Cluj - Fond 353 - nr. 10. fol. 52. Ld. még: MNL OL - P 676 - 1. - 1595. márc. 29.; MNL OL - F 17 - Comitatus Kraszna - G. - nr. 10.; MNL OL - F 4 - Cista Zaránd - fasc. 1. - nr. 58.

⁸⁰ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 182.

az ítélmester nevét⁸¹ – esetenként csak a tisztségre utal⁸² –, másik része pedig csupán az ellenőrzés tényét jelöli.⁸³ A kézírások alapján bizonyos, hogy utóbbiakat is az ítélmesterek írták az oklevélre, miután elvégezték a jelzett műveleteket, a kézbesítés viszont másokra hárult. A *fassionalis* okleveleken feltűnő *lecta* jegyzeteket alighanem ama esetben vezették rá az okiratokra, amikor a felek a kisebb kancellárián tették meg ugyan bevallásukat, de nem a *protonotarius*, hanem íródeákjai előtt; bizonyos viszont, hogy csakis az ítélmester ellenőrzése után kerülhettek kiadásra az azokról kiállított oklevelek, melyeket vagy maga a *protonotarius*, vagy más hivatalnok kézbesített. A *coram* jegyzet tehát – minden jel szerint – csak akkor került rá az oklevélre, ha a bevallás az illető kancelláriai hivatalnok (ítélmester, kancellár) előtt történt.

Úgy tűnik, a kancellár előtt kelt bevallásokon is használták önmagában a *lecta* jegyzetet, bár erre csupán néhány példát találtunk: Ghicz János váradi kapitány és Vitéz Gábor Torda vármegyei ispán 1577. január 17-i egyezségét Sulyok Imre,⁸⁴ Wesselényi Ferenc tanácsúr 1592. április 20-án kelt bevallását pedig Kovacsóczy Farkas kancellár látta el *lecta* jegyével.⁸⁵

Ritkábban előfordul az is, hogy a két jegyzet-típus keveredik: *Lecta et Coram me magistro Martino litterato Koloswary prothonotario manu propria*⁸⁶ vagy – javítás esetén – *Coram magistro Emerico Swlyok protonotario etc. Lecta et correcta per eundem*.⁸⁷ Az előbbi esetében a *coram*, az utóbbi esetében pedig a *lecta* jegyzet utólag került rá az oklevélre – legalábbis elhelyezkedésük alapján erre következtethetünk. Sulyok Imre jegyzetei ugyanakkor arra engednek következtetni, hogy az ítélmester az oklevelet a *coram* jegyzet rávezetése után – és alighanem pecsételéstől – ismét elolvasta (esetleg éppen

a pecsételést végző hivatalnok hívta fel figyelmét a hiányosságra), majd a kimaradt szövegrészt pótolta. Ezt a „kettős” ellenőrzést erősítik meg egyébként azok az esetek is, amikor a *lecta* és *correcta* jegyzetet eltérő színű tintával – következőképpen eltérő időpontokban – írták fel ugyanazon okira. Úgy véljük tehát, hogy az oklevelek a pecsételéstől átestek egy újabb ellenőrzésen, amelyet – mint említettük – feltehetően a pecsételéssel megbízott hivatalnok végzett, a szükséges javításokat viszont a *correcta* jegyzettel együtt nem az utóbbi, hanem a *lecta* jegy írója vezette rá a megfelelő helyre.

Felhívjuk a figyelmet arra az 1601. június 26-i bevallásra, amely a két ítélmester: Trausner Lukács és Királyfalvi János előtt kelt, és melyre mindketten rávezették a *coram* jegyzetet. Erre a különösnek mondható esetre Báthory Zsigmond fejedelem ama bevallása adott okot, mellyel visszavonta, és semmisnek nyilvánította azokat az adományait, melyeket Ghicz Jánosnak a gubernátorságról való lemondásától (1588 decembere) Báthory András trónra lépéséig (1599 márciusa) eltelt időszakban – különféle személyek kérésére – tett, és melyek károsnak minősültek az ország részére.⁸⁸

Végezetül megemlíjtük azokat az eseteket, amikor a *coram* jegyzet nem beválláson, hanem – a szokottól eltérően – más típusú okiraton tűnik fel. Borsoló János ítélmester átíró oklevélre,⁸⁹ Sulyok Imre kancellár pedig mandátumra⁹⁰ vezette rá – előttünk ismeretlen okokból – a *coram* jegyzetet a *lecta* helyett. Ugyanakkor arra is találtunk példát, hogy megpecsételt és kézbesített bevallólevélén semmilyen jegyzet nem lelhető fel.⁹¹

A kancellária 1571 előtti hiteleshelyi jellegű tevékenységéről Pécsi Anna úgy vélekedett, hogy a kisebb kancellária „az igazságszolgáltatással kapcsolatos ilyenemű oklevelek kiadására szorítkozott, míg a nagy kancellária ... az igazságszolgáltatáson kívüli ügyekben, vagy néha még ezekben is”⁹² adott ki okleveleket. Továbbá azt is megállapítja, hogy a *cancellaria minor* hiteleshelyi jellegű tevékenysége „kisebb teljesítményű” mint a nagyobb kancelláriáé.⁹³ Ami az utóbbi kérdést illeti, Bogdándi Zsolt hívta fel a figyelmet arra, hogy a „helyzet valószínűleg épp fordított volt”, és a kisebb kancellária ilyen jellegű oklevélkiadása volt nagyobb mértékű.⁹⁴ Az általunk vizsgált anyag egyértelműen azt igazolja, hogy az ítélmesterek előtti *fassiók* száma jóval meghaladja a kancellár előtt kelt bevallásokét. Ugyanakkor a bevallások tárgyát vizsgálva, a *protonotariusok* nem csupán igazságszolgáltatással kapcsolatos bevallásokat vettek fel, hanem az előttük megjelent magánszemélyek egyéb ügyeiben is rendszeresen

⁸¹ Pl. *Lecta per magistrum Stephanum Dobzay de Kerezthwr protonotarium manu propria*, vö. SJAN Cluj - Fond 546 - nr. 88. Ld. még: SJAN Cluj - Fond 333 (Fond familial Bornemisza de Kászón) - nr. 35. fol. 4.; MNL OL - P 702 - 1. - 1577 - No. 8.; MNL OL - F 4 - Comitatus Albensis - Cista 1. - fasc. 2. - nr. 40.; uo. fasc. 5. - nr. 18.; MNL OL - F 4 Comitatus Colosiensis - Cista Colos - fasc. 4. - nr. 9.; *Lecta et correcta per magistrum Nicolaum de Wysselen protonotarium etc.*, vö. MNL OL - F 4 Comitatus Krasznensis - Cista Krasznensis - fasc. 2. - nr. 14.

⁸² Pl. Wesselényi Miklós jegyzetei: *Lecta et correcta per magistrum protonotarium etc.*, vö. MNL OL - P 702 - 1. - 1571 - No. 1. Ld. még: MNL OL - P 1595 - 1. - 1572. máj. 10.; MNL OL - P 657 - No. 7259.

⁸³ Pl. Wesselényi Miklós *lecta* jegye: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 185.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 320 - nr. 65.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 318 - nr. 107., 108., 109.; SJAN Cluj - Fond 24 - nr. 183., 197.; SJAN Cluj - Fond 8 - nr. 137.; MNL OL - F 17 - Comitatus Colos - A. - nr. 23.; MNL OL - F 17 - Comitatus Szolnok Mediocris et Kraszna - B. - nr. 20. – Radvánczi Mártoné: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 318 - nr. 139.; SJAN Cluj - Fond 594 - nr. 114.; SJAN Cluj - Fond 378 - nr. 208. fol. 4. – Dobszai Istváné: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 370 - nr. 159. – Borsoló Jánosé: MNL OL - F 17 - Comitatus Colos - D. - nr. 23.

⁸⁴ MNL OL - R 298 (Erdélyre vonatkozó gyűjtemények, Erdélyi iratok) - II. - 1. - 1577. jan. 17.

⁸⁵ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 250 (Fond familial Wesselényi din Jibou) - nr. 155 (1592. ápr. 20). Ld. még szentgyeydi Botos Benedeknek Szentgyeydi Gergely deák tordai sókamarás javára tett 1572. november 2-i bevallását, melyet Forgách Ferenc kancellár lectázott. MNL OL - F 4 - Comitatus Szolnok Interioris - Cista Szathmár - fasc. 2. - nr. 46.

⁸⁶ SJAN Cluj - Fond 546 - nr. 218.

⁸⁷ MNL OL - F 3 - AA - extraordinaria - nr. 29.

⁸⁸ *Coram me magistro Luca Trausner prothonotario regni Transsylvaniae propria manu; Coram me magistro Ioanne Kiralyffalwy eiusdem regni Transsylvaniae protonotario manu propria*, vö. MNL OL - F 3 - Gg. - nr. 7.

⁸⁹ MNL OL - P 1595 - 1. - 1585. márc. 11-e után; MNL OL - F 4 - Comitatus Thordensis - Cista Thordensis - fasc. 2. - nr. 29.

⁹⁰ SJAN Cluj - Fond 1 - Privilegii și acte - nr. 259.

⁹¹ SJAN Cluj - Fond 457 - fasc. 25. - nr. 26.

⁹² Pécsi A.: i. m. 65.

⁹³ Uo. 78.

⁹⁴ Bogdándi Zs.: Ítélmesterek i. m. 139., 142.

állítottak ki okleveleket: például birtok adománya,⁹⁵ cseréje,⁹⁶ adásvétele,⁹⁷ zálogosítása,⁹⁸ osztálya,⁹⁹ egyezség,¹⁰⁰ jószágok más személy igazgatása és védelme alá rendelése,¹⁰¹ életkor megállapítása¹⁰² stb. További kutatást igényel ama megállapítás, miszerint a bevallások felvételénél a kancellárt távollétében a titkár helyettesítette volna.¹⁰³ Találtunk ugyan két ilyen *coram* jegyzetet, de ezek Berzeviczi Márton *secretarius* és tanácsúr tollából származnak,¹⁰⁴ aki tulajdonképpen irányította a kancellária munkáját Forgách Ferenc kancellár gyakori követjárásai idején, és aki – tanácsúri méltóságából kifolyólag is – súlyát tekintve nem sorolható a többi titkár közé. Utóbbiaknak viszont ilyen jellegű tevékenységét nem tudtuk kimutatni. Erre feltehetően olyan esetekben került sor, amikor a nagyobb kancellárián kelt bevalláson csak *lecta* jegyzet van.¹⁰⁵ Más szóval a felek a nagyobb kancellárián tették meg bevallásukat, de nem a kancellár, hanem más hivatalnok (titkár?) előtt, viszont az oklevél csakis a kancellár ellenőrzése után kerülhetett kiadásra.

Az *Ita est* jegyzetek

Ez a ritkán előforduló kancelláriai jegyzet – mely egyébként Pécsi Anna figyelmét elkerülte – a fejedelem nevében kiadott bizonyos bevallásokon tűnik fel. Az általunk talált legkorábbi példája 1557-ből származik: *Ita est. Michael Chakj sacratissimarum regiarum maiestatum Hungariae secretarius*,¹⁰⁶ a következő pedig – szintén Csáky Mihály tollából – 1568-ból: *Ita est. Michael Chyaki cancellarius propria (manu)*.¹⁰⁷ Az előbbivel Csáky Mihály Izabella királynéknak Kolozsvártól kölcsönvett 1100 forintról szóló 1556. november 11-én kelt elismervényére rájegyzett 1557. július 8-i kiegészítést hagyta jóvá, mely szerint a város által fizetendő 1000 forint adóból 400-at beszámítanak az adósságra. Ez nem mi-

⁹⁵ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 318 - nr. 134., 163.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 324 - nr. 174.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 250 - nr. 155. (1592. ápr. 20.); MNL OL - F 4 - Cista Szathmár - fasc. 6. - nr. 11.

⁹⁶ SJAN Cluj - Fond 320 - nr. 26. fol. 54.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1586. máj. 6.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 340 (Fond familial Esterházy) - nr. 106.

⁹⁷ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1585. febr. 27.; SJAN Cluj - Fond 546 - nr. 218.; MNL OL - P 55 - 5. tétel - 17. - fol. 175.; SJAN Covasna - Fond 27 - nr. 107. fol. 30.

⁹⁸ SJAN Cluj - Fond 328 (Fond familial Bethlen din Criș) - nr. 174. fol. 1.; MNL OL - P 1916 - 19. tétel - fol. 25.

⁹⁹ MNL OL - P 657 - No. 7315.

¹⁰⁰ MNL OL - P 607 - fasc. 4. - No. 4.

¹⁰¹ SJAN Cluj - Fond 248 - nr. 57.

¹⁰² SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 156.

¹⁰³ *Bogdándi Zs.: Ítélmesterek i. m. 141.*

¹⁰⁴ *Coram me Martino Berzeviceio consiliario et secretario propria (manu)*, vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 159.; Ld. még a 106. és 107. jegyzetet.

¹⁰⁵ Ld. a 85., 86. jegyzeteket.

¹⁰⁶ SJAN Cluj - Fond 1 - Privilegii și acte - nr. 48. Közzétette: *Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez II. Bp., 1888. 27.*

¹⁰⁷ MNL OL - F 3 - D. - nr. 30. Ld. még: *Ita est. Martinus Berzeviceius secretarius et consiliarius*, vö. MNL OL - F 3 - Hh. - nr. 49.; MNL OL - P 657 - No. 7259.; A legkésőbbi általunk fellelt adat 1583-ból származik: *Ita est. Volffgangus Kowachoczyc cancellarius*, vö. MNL OL - P 55 - 2. tétel - fol. 13.

nősül ugyan bevallásnak, de mégis valamiféle megállapodás született a felek között alighanem Csáky Mihály előtt.

Vannak olyan esetek, amikor az *ita est* mellett feltűnik a szokott *coram* jegyzet is: *Ita est. Coram me Martino Berzeviceio secretario et consiliario*¹⁰⁸ vagy *Ita est. Coram me Francisco Forgach cancellario etc.*¹⁰⁹ Ez alapján arra is gondolhatnánk, hogy a két jegyzet – rendeltetésüket tekintve – nem fedi, hanem inkább kiegészíti egymást. Korábban már említettük, hogy a kancellár vagy az ítélmester előtt kelt bevallásokon főként a *coram*, ritkábban a *lecta* jegyzet tűnik fel. Bizonyos, hogy a kancellária hivatalnokai (kancellár, titkár) voltaképpen az *ita est* jegyzettel is az oklevél tartalmáért és a szabályszerű kiállításért vállalták a felelősséget.

A kancellária kiadványai mellett magánoklevélen is feltűnik a jegyzet a korábbiaktól némileg eltérő formában: *Ita est. Ego Franciscus Forgach cancellarius subscripsi*.¹¹⁰ Ez esetben viszont meg kell jegyeznünk, hogy az 1571. szeptemberi 1-i oklevél kiadói Báthory István vajda, valamint Báthory Kristóf váradi várkapitány és bihari ispán voltak, és rajtuk kívül a velük egyezséget kötő Losonczi Bánffy Farkas és Kristóf is aláírta az iratot. Utolsó példaként a Sulyok Imre ítélmester előtt egy korábbi egyezség visszavonásáról 1573. július 16-án tett bevallást említjük meg, melyre a *protonotarius* az alábbi jegyzetet vezette rá: *Ita est. Emericus Sulyok illustrissimi principis et domini Stephani Bathory de Somlyo etc. vaivodae Transsylvaniae etc. protonotarius manu propria*.¹¹¹

Az *aperta* jegyzetek

A különféle fejedelmi mandátumok végrehajtásáról a kancelláriának megküldött relatoriák zömét az ítélmesterek nyitották fel. (Ez nem is történhetett másként, ugyanis a jelentések többsége pereskedéssel volt kapcsolatos.) Ezt a műveletet a jelentőlevelek hátlapján az ügynevezett *aperta* jegyzettel tanúsították (és, miután megállapították, hogy a végrehajtás szabályszerűen történt vagy sem, az illető ügyeket – a jelentés tartalmától függően – az ügyintézés következő szakaszába sorolták.) Ezek legegyszerűbb változata csupán a felnyitás évi keltét és a tisztség megnevezését tartalmazza: *1590 Apertae per magistrum protonotarium*,¹¹² de ez ritkán fordul elő. A leggyakoribb változat jelöli a felnyitást végző ítélmester nevét is: *1586 Apertae per magistrum Martinum Radwanczy prothonotarium*.¹¹³ Van eset arra is, hogy az ítélmesternek intézett fejedelmi mandátum végrehajtásáról szóló jelentést is ugyanő bontja fel. Ekkor a jegyzet szövege változhat az alábbi módon: *1579 Apertae per eundem magistrum Nicolaum de*

¹⁰⁸ MNL OL - F 5 - Cista 2. - fasc. 1. - nr. 44.

¹⁰⁹ MNL OL - F 4 - Comitatus Albensis - Cista 1. - fasc. 3. - nr. 30.

¹¹⁰ MNL OL - F 4 Comitatus Krasznensis - fasc. 2. - nr. 13.

¹¹¹ MNL OL - P 1916 - 4. tétel - fol. 7. A pecsételetlen okiratot Sulyok nem a fejedelem nevében, hanem ítélmesteri minőségében adta ki.

¹¹² MNL OL - P 311 - XVII. - 1. - 1590. szept. 2. [!]; Ld. még: SJAN Cluj - Fond 384 (Fond familial Lázár din Mureșeni) - nr. I/314. fol. 1–4.

¹¹³ MNL OL - P 676 - 1. 1586. jan. 9.

*Wyssele protonotarium etc.*¹¹⁴ A névmás accusativusa ez esetben tehát azt jelöli, hogy a felnyitást ugyanaz a személy végezte, mint aki végrehajtotta és szignálta a jelentést.¹¹⁵

Az ítélmesterek után leggyakrabban a kancellárok *aperta* jegyzeteivel találkozunk a beküldött jelentéseken. (Összességét tekintve azonban töredéke az ítélmesteri *aperta* jegyzeteknek.) Az iratanyag azt mutatja, hogy a kancellárok főként iktatás végrehajtásáról kiállított jelentéseket, majd vállaltásról, intérsről-idézésről-értesítésről, valamint per felterjesztéséről szóló iratokat nyitottak fel. Minthogy további kutatásra lesz szükség annak tisztázására, hogy milyen ismervek alapján került a relatoriák egy része a kancellárokhoz, az alábbiakban csupán az iktatásról szóló jelentések kapcsán tett észrevételeinket említjük meg: ismeretes, a kancellárok az iktatóparancsokat intézhették nagyobb és kisebb kancelláriai íródeákoknak, hiteleshelyeknek, vármegyei és széki tisztviselőknél, a vidék tekintélyesebb nemeseinek stb; rendszert viszont azt illetően, hogy a nevezettek a kancellária melyik ügyosztályának (azaz a kancellárnak vagy *protonotarius*nak) küldték vissza a jelentőlevelet, nem sikerült találni. A vizsgált relatoriák alapján úgy tűnik, hogy a *cancellaria maior* íródeákjai – az általuk vagy másokkal együtt végzett iktatásról kiállított – jelentésüket inkább a kancellárnak/nagyobb kancelláriának küldték meg (pontosabban ezeken nagyobb számban a kancellárok *aperta* jegyzetei tűnnek fel). Minden jel szerint azonban nem is voltak pontosan meghatározott kritériumai annak, hogy mely relatoriák felnyitása tartozott a kancellárra. Minthogy azonban a *protonotarius*ok a tevékenységük egy részét vidéken fejtették ki (következésképpen előfordulhatott, hogy egyik ítélmester sem tartózkodott Gyulafehérváron), gondolhatunk arra, hogy inkább azok távollétében került a jelentések egy része a kancellár vagy – annak hiányában – a *secretarius*ok elé. (Bizonyos relatoriák viszont alighanem az érintett személyek társadalmi állása vagy tisztsége okán jutottak a nagyobb kancelláriába.)

Az esetek többségében a jegyzet csak a felnyitás évi kelte és a kancellári tiszt megnevezését tartalmazza: *1593 Aperta per me cancellarium*.¹¹⁶ Gyakran előfordul, hogy ezt kiegészíti a műveletet végző kancellár neve is: *1579 Apertae per me Volfgangum Kovachoczy cancellarium*.¹¹⁷ Jóval ritkább az, amikor megadják a felnyitás pontos időpontját is: *23 Septembris 1578 Aperta per me Volfgangum Kovachoczy*

cancellarium.¹¹⁸ Csupán egyetlen olyan esetet találtunk, amikor a jegyzet elárulja az irat felnyitásának helyét is: *1576 die 1 Novembris Aperta per Emericum Swlyok cancellarium propria manu Colosvarii*.¹¹⁹ Minden valószínűség szerint az 1576. október 21–26-i Kolozsváron tartott országgyűlés után¹²⁰ néhány napig a kancellár még nem hagyta el a várost. Itt említjük meg azt a ritka esetet is, amikor helyettes kancellár nyitott fel – iktatásról szóló – relatoriát: *1576 Apertae per me Martinum Berzeviceium procancellarium propria (manu)*.¹²¹

A kancellárok mellett elenyésző számban a titkárok is feltűnnek a jelentések felnyitóiaként. E néhány jegyzet alapján messzemenő következtetéseket nem tudunk levonni, az viszont megfigyelhető, hogy a műveletet végző titkár neve mellett az esetek többségében – a *protonotariusi aperta* jegyzetekkel szemben – megadják az irat felbontásának pontos időpontját is (ritkábban csupán az évi kelteztés¹²²): *1578 die 28 Aprilis Aperta per Paulum Varadi secretarium propria manu*.¹²³ Bár az iratok felnyitására rendszerint a kancellárián került sor, arra is van példa, hogy a jegyzet erre külön utal, illetve azt is elmondja, hogy a szóban forgó iratot a titkár a bemutatás napján nyitotta fel: *1583 die 26 Februarii Exhibitae et apertae in cancellaria illustrissimi principis per me Paulum Sambokrethy eiusdem cancellariae secretarium*.¹²⁴ Titkártól származó legkorábbi *aperta* jegyzetet – a vizsgált időszakból – 1574-ből ismerünk, és azt Berzeviczi Márton vezette rá tanúvállatásról szóló jelentésre.¹²⁵

A titkárok főként vállaltásról és iktatásról beküldött relatoriákat, továbbá a fejedelem elé fellebbezett ügyről, intérsről és értesítésről szóló iratokat, valamint ítélet végrehajtását magába foglaló jelentéseket nyitottak fel. Külön meg kell említenünk Királyfalvi János titkár *aperta* jegyzeteit, ezek ugyanis lényegesen eltérnek a többiektől. Három – tanúvállatásról kiállított – jelentésre Királyfalvi a következőket vezette rá: *1588 die 13 Ianuarii in absentia magnifici domini Wolfgangi Kowachoczy cancellarii aperta per me Ioannem*

¹¹⁴ SJAN Cluj - Fond 1 - Privilegii și acte - nr. 247., 248.; Ld. még: MNL OL - F 4 - Comitatus Albensis - Cista 3. - fasc. 5. - nr. 18.

¹¹⁵ Az 1571 előtti időszakban a fentebb említett sablonos jegyzetek mellett olyanokat is találtunk, melyek utalást tesznek a jelentést bemutató személyre vagy az ügygel kapcsolatos további intézkedésre is. Pl. *1559 feria secunda in festo beatae Barbarae virginis exhibitae per Wolfgangum literatum hic Albae Iuliae et aperta per me Ladislaum de Mekche protonotarium*, vö. MNL OL - P 1595 - 1. - 1559. dec. 5. [!]; *1566 Albae Iuliae die dominica Cantate exhibitae, aperta et reiecta ad futura iudicia primitus in curia regia celebranda magister Valentinus Fewldwary prothonotarius manu propria*, vö. MNL OL - P 55 - 1. tétel - fol. 58.; Más jegyzetek csupán azt jelölik, hogy az illető okiratokat bemutatták a kancellárián: *Exhibitae primo die Februarii anni 1561.*, vö. MNL OL - P 1595 - 1. - 1561. jan. 18.

¹¹⁶ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 307 - nr. 4. Elvéve olyan esetekkel is találkozunk, amikor a dátum elmarad: pl. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 351 - nr. 237.; SJAN Cluj - Fond 389 - fasc. 21. - nr. 681.

¹¹⁷ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 208.

¹¹⁸ MNL OL - E 149 - fasc. 4. - fol. 1-3.; Ld. még: *1598 2 Iunii Aperta per me cancellarium*, vö. MNL OL - P 657 - No. 6874.; *25 Iulii [15]98 Aperta per me cancellarium*, vö. SJAN Cluj - Fond 8 - nr. 212.; *1599 Aperta per me cancellarium*, vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 250 - nr. 163. Ez utóbbiakat azért is megemlíjük, mert ama ritka kancelláriai jegyzetek közé tartoznak, melyek Náprágyi Demeter kancellár ilyen vonatkozású tevékenységére utalnak.

¹¹⁹ SJAN Cluj - Fond 594 - nr. 87.

¹²⁰ EOE III. Bp., 1877. 112–115.

¹²¹ SJAN Cluj - Fond 8 - nr. 112.

¹²² Pl. MNL OL - F 17 - Comitatus Doboka - S. - nr. 18.; MNL OL - F 4 - Cista Maramarosiensis - fasc. 1. - nr. 6.

¹²³ MNL OL - F 17 - Comitatus Colos - T. - nr. 16.; Ld. még: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 444 - nr. 82.; *1599 die 2 Februarii Apertae per me Ioannem Jacobinum secretarium manu propria*, vö. SJAN Cluj - Fond 389 - fasc. 21. - nr. 697.; MNL OL - F 10 (Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Cista appendicis) - nr. 5.; SJAN Cluj - Fond 8 - nr. 222.

¹²⁴ MNL OL - P 311 - XVII. - 1. - 1583. jan. 6.; Ld. még: *1578 die tertia Iunii Exhibitae et aperta in cancellaria illustrissimi principis Transsylvaniae etc per me Demetrium Chanadi secretarium eiusdem illustrissimi principis etc*, vö. Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale, Brașov (a továbbiakban: SJAN Brașov) - Fond 1 (Primăria orașului Brașov) - Colecția de documente privilegiale - nr. 566.

¹²⁵ MNL OL - F 17 - Comitatus Doboka - S. - nr. 18.; MNL OL - P 1916 - 19. tétel - fol. 18–19.

Királyfalwy cancellariae maioris secretarium;¹²⁶ a fejedelem elé felküldött peres ügyről szóló iraton pedig az 1589 [---] *in absentia magnifici domini cancellarii aperta per me Ioannem de Királyfalwa assessorem sedis iudicariae et secretarium illustrissimi principis*¹²⁷ jegyzetet olvashatjuk. Ezek alapján azt gondolnánk, hogy a vállalatokról beküldött relatoriák és a fejedelem elé fellebbezett ügyekről kiállított iratok felnyitása a kancellár hatáskörébe tartozott, annak hiányában viszont a titkár volt az illetékes. De ennek – legalábbis látszólag – ellentmond az ítélmesterek *aperta* jegyzetei kapcsán tett ama megállapításunk, miszerint a jelentések felnyitása elsősorban az ő feladatkörükbe tartozott. Királyfalvi világosan utal arra, hogy ő a kancellár hiányában nyitotta fel az illető iratokat, azaz olyan műveletet végzett, amely egyébként nem tartozott a hatáskörébe.¹²⁸ Úgy véljük, az ellentmondás feloldható, ha a kancellária szervezetére fordítjuk figyelmünket. A kancellár volt ugyan a kancellária vezetője, de szorosabban a *cancellaria maior* tartozott felügyelete alá, a *cancellaria minor* tevékenységének irányítói pedig az ítélmesterek voltak. Királyfalvi az előbbi kötetébe tartozott, erre egyébként utalt a jegyzetben is: ő mint a nagyobb kancellária titkára nyitotta fel a jelentést. Az *aperta* jegyzetek ugyanakkor azt mutatják, hogy a jelentőlevelek felnyitása – egyenlőtlenül ugyan, de – megoszlott a kisebb és a nagyobb kancellária, pontosabban az ítélmester és a kancellár között, következésképpen mindkét ügyosztály tevékenységéhez köthető. Ha a kancellár egyéb elfoglaltságai miatt nem volt jelen, és az ügy sürgőssége nem tűrt halasztást, akkor rangban az őt követő hivatalnokra, a *secretarius*ra hárult a nagyobb kancelláriába kerülő jelentések felnyitása. Bár más esetekben a titkárok nem tüntették fel, hogy ők a kancellár helyett végezték e műveletet, de alighanem akkor is annak hiányában hárult rájuk a feladat.

Az ítélmesterek, kancellárok és titkárok mellett ritkábban mások is felbonthatták a beérkező jelentéseket. A vizsgált időszakban négy ilyen esettel találkoztunk. 1593-ban Bernátfi János neve tűnik fel egy jegyzetben: *1593 in absentia domini cancellarii aperta per me Ioannem Bernardffy*.¹²⁹ Eszerint tehát Bernátfi a kancellár távollétében nyitotta fel a vállalatokról szóló relatoriát. Bár nem utal semmilyen tisztségére, tudjuk róla, hogy 1586–1594 között a nagyobb kancellária írnoke, 1594–1598-ban pedig titkár volt.¹³⁰ Minthogy Királyfalvihoz hasonlóan Bernátfi is a kancellár távollétére hivatkozott, úgy véljük, ez is megerősíti a *secretarius*ok kapcsán tett ama megállapításunkat, miszerint a nagyobb kancelláriába kerülő jelentőlevelek felnyitása a kancellár hatáskörébe tartozott,

annak hiányában pedig a titkár vagy – mint jelen esetben – valamely tapasztaltabb íródeák végezte a műveletet.

1598-ban Sennyei Pongrác bontott fel szintén vállalatokról szóló jelentést: *Apertae per me Pancratium Sennyey 1598 manu propria*.¹³¹ Sennyei közismert figurája volt a századforduló éveinek, 1593-tól tanácsúr, 1598-ban pedig – egy időben – főudvarmester, várhegyi kapitány, Háromszék királybírája és Küküllő vármegye főispánja volt.¹³² Tekintettel ugyanakkor arra, hogy 1597 májusában, 1598 januárjában és márciusában ő képviselte Báthory Zsigmondot a fejedelmi jelenléti bíróságon,¹³³ nem kizárt, hogy ilyen minőségében nyitotta fel a – nem mellékesen szintén perrel kapcsolatos – tanúvállatásról kiállított jelentést. Bogáti Miklós iktatásról szóló relatoriákat bontott fel 1602. június 5-én¹³⁴ és június 7-én.¹³⁵ Róla korábban már kimutattuk, hogy 1601 novembere és 1602 áprilisa között a *procancellariusi* tisztelet is betöltötte,¹³⁶ esetében tehát az oklevelek felnyitása – mégha erre nem is tesz utalást a jegyzetekben – minden bizonnyal ezzel a tisztségével hozható kapcsolatba. Egyébként ezt látszik megerősíteni a következő *aperta* jegyzet is, mely szerint ugyan Mindszenti Benedek tanácsúr volt az, aki felbontotta a szintén iktatás végrehajtásáról szóló jelentést,¹³⁷ de a műveletre Bogáti távollété okán került sor. És bár Mindszenti sem említi Bogáti tisztségét, de bizonyosan *procancellariusi* tiszteből kifolyólag tartozott hatásköre alá – egyebek mellett – az oklevelek felnyitása is.

Végezetül egy rendhagyó esetre utalunk, mely szerint az iktatásról szóló jelentést ladmóci Horvát János gyulafehérvári udvarbíró nyitotta fel. Az eset azért is különös, mert Báthory Zsigmond Hipolitus Ambrus fejedelmi *apothecarius*nak bizonyos gyulafehérvári házba történő bevezetését elrendelő 1589. február 6-i parancsában azt hagyta meg a nagyobb kancelláriai íródeákoknak, hogy az esetleges ellentmondókat az udvarbíró széke elé idézzék meg, a végrehajtásról szóló jelentést pedig szintén a *provisornak* küldjék meg.¹³⁸ Ennek megfelelően a két íródeák a relációt Horvát Jánosnak intézte, és azt az utóbbi látta el *aperta* jegyzetével: *1589 die 9 mensis Aprillis Apertae per me Ioannem Horvath de Ladmoch provisorem Albensem*.¹³⁹ A szóban forgó házat később Beszterce előljárósága vásárolta meg az említett *apothecariustól*.¹⁴⁰ A fejedelem 1589. június 28-án ismét úgy rendelkezett, hogy az iktatás

¹²⁶ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 367 (Fond familial Kemény Anna) - nr. 33., 35., 36.

¹²⁷ MNL OL - P 311 - XVII. - 1. - 1589. ápr. 10. (A jegyzet havi és napi keltezése kiszakadt az iratból.)

¹²⁸ Hasonlóképp járt el korábban Berzeviczy Márton is, esetében viszont csupán egyetlen ilyen jegyzet került elő: *Apertae in absentia domini cancellarii per me Martinum Berzeviceium consiliarium et secretarium decima nona die mensis Martii 1574 propria manu*, vö. SJAN Cluj - Fond 8 - nr. 106.

¹²⁹ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 307 - nr. 20.

¹³⁰ Trócsányi Zs.: i. m. 185.

¹³¹ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 318 - nr. 178.

¹³² Trócsányi Zs.: i. m. 34.; Fehér János: Dobó. Egykori település a Kormosmentén. Barót, 2014. 39–40.

¹³³ Bogdándi Zs.-Gálfi E.: Az erdélyi káptalan i. m. 955. sz.; SJAN Cluj - Fond 320 - nr. 27. fol. 4.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 329 (Fond familial Bethlen de Iktár) - [1598. március 29.]

¹³⁴ *1602 5 Iunii Apertae per me Nicolaum Bogathi manu propria*, vö. SJAN Cluj - Fond 333 - nr. 23. fol. 24–25.

¹³⁵ Feneşan, Costin: Documente medievale Bănăţene (1440–1653). Timişoara, 1981. 124.

¹³⁶ Fejér T.: Regisztrumvezetés i. m. 15.

¹³⁷ *1602 27 Maii Aperta [per] me Benedictum Mindszenti absente generoso domino Nicolao Bogathi*, vö. MNL OL - F 25 (Kolozsmonostori konvent országos levéltára, Miscellanea) -1. csomó - fol. 317–318.

¹³⁸ SJAN Cluj - Fond 44 - Seria I. - nr. 5430–5431.

¹³⁹ Uo. nr. 5435.

¹⁴⁰ Uo. nr. 5450.

végrehajtói az udvarbíróknak tegyenek jelentést,¹⁴¹ aminek a két nagyobb kancelláriai íródeák eleget is tett.¹⁴² Ez alkalommal viszont a relációt a kancellár nyitotta fel. E két eset bizonyosan a gyulafehérvári udvarbíró eddig meglehetősen kevésbé ismert joghatóságával áll összefüggésben, melynek feltárásához némi adalékot az említett adatok is nyújthatnak.

Bár a gyakorlatnak megfelelően a felnyitáskor valamennyi relatoriára rá kellett volna vezetni az *aperta* jegyzetet, de találtunk szép számmal olyanokat is (főként hiteleshelyi jelentéseket), melyekről ez hiányzik. Itt említjük meg, hogy az *aperta* jegyzetek – különösen azok, amelyek megadják a teljes keltezt – kancelláriai jegyzet-mivoltuk mellett más tekintetben is felhasználhatók, nevezetesen a kancelláriai ügyvitel hatékonyságának vizsgálatánál. A kérdés tisztázásához további kutatásokra lesz szükség, de az bizonyos, hogy a különféle fejedelmi mandátumok kelte, az azok végrehajtásáról kiállított relatoriák dátuma, valamint az utóbbiak felnyitásának időpontja között eltelt időszak alapján (peres ügy esetén a perrel kapcsolatos hátlapi feljegyzéseket is figyelembe véve) némi képet nyerhetünk az ügyintézés üteméről.

A *solvit* jegyzetek

Végezetül azokat a jegyzeteket tárgyaljuk, melyek az oklevelek leírásáért és megpecsételésséért vagy általában az oklevél kiváltásáért fizetendő díjakra vonatkoznak.¹⁴³ Sajnos, az általunk átnézett anyagban kevés ilyen jegyzet került elő,¹⁴⁴ de a segítségükkel levonható tanulságok – legalábbis a kancellária munkáját illetően – igen jelentősek. Mindenekelőtt azonban azt említjük meg, hogy a rendek a kisebb kancellárián kibocsátásra kerülő oklevelek árát az 1569. február 2–9-i medgyesi országgyűlésen szabályozták, pontosabban azt – az 1561. április 13–18-án Tordán tartott országgyűlési végzés értelmében¹⁴⁵ – Zsigmond,¹⁴⁶ Mátyás,¹⁴⁷ és II. Ulászló¹⁴⁸ királyok decretumai alapján állították össze, kiegészítvén több új előírással.¹⁴⁹ Az árjegyzék viszont nem részletezi, hogy az oklevélért fizetendő díj összegéből milyen arányban részesült az íródeák vagy a pecsételést végző hivatalnok.¹⁵⁰ (Az említett

1435. március 8-i decretum is csupán a hatalmaskodás vétkeiben kelt ítéletlevél esetében mondja meg, hogy tíz forintot a pecsétőr, kettőt pedig az oklevél írója kapott.) A nagyobb kancellárián kiállított oklevelek áráról pedig a szabályzat egyáltalán nem szól (egyébként az említett középkori szabályozások is mindössze azt írták elő, hogy a felek az adomány- és megerősítőlevelek díja felől egyezzenek meg a kancellárral), és e tekintetben a *solvit* jegyzetek sem segítenek, ugyanis ilyeneket – az általunk átnézett anyagban – nem találtunk.¹⁵¹ Ez bizonyosan azzal magyarázható, hogy a díjak összege nem volt pontosan megállapítva. Az 1607 júniusában Kolozsváron tartott országgyűlés végzéseinek 24. articulusából ez egyébként világosan kiderül: „De az levelek taxája felől az János király idejebeli szokás observáltassék, mely ez volt, hogy nova donatióról az cancellarián fl. 12. vettek, de defectussal adott jószág donatiójától annál többet, ha penig valamit az fejedelem per manus adott, afféle donatiótól azt adták, az mint az cancellariussal conveniálhatott.”¹⁵² Alighanem a Báthoriak korában is hasonlóképpen jártak el, következésképpen igen gyakran kerülhetett sor alkura a kancellár és az oklevélnyerő felek között.¹⁵³ (Uradalom vagy néhány jobbágytelek adományáról szóló oklevél kiállításáért ugyanis – minden bizonnyal – nem azonos díjat szedtek be, mint ahogyan a díszesebb okirat, címereslevél kiállítása is több pénzbe került.) A kisebb kancellárián kiállított oklevelek esetében viszont – az említett jegyzék mellett – további tájékoztatást pontosan a szóban forgó *solvit* jegyzetek nyújtanak. Sajnos, ezeket a sebtében, erősen rövidített formában leírt jegyzeteket nem sikerült személyekhez kötni, amint azt sem tudtuk megállapítani, hogy az oklevél és a jegyzet írója egy és ugyanazon személy lenne. Általában az oklevél hátoldalának alsó szélén tűnnek fel, de egy-két esetben az előlapon – annak alsó szélén középen vagy a pecsét mellett bal felől – helyezkednek el. A következőkben tehát ezeket a jegyzeteket ismertetjük.

Miután a felperes az ítéldőszéken bemutatott oklevélről párt kért, annak leírásáért és megpecsételésséért egy forint két dénárt fizetett: *Solvit pro sigillo et scriptura fl. 1 den. 2.*¹⁵⁴ Közbenszólo ítéletről kiállított oklevél esetén a felek 66 dénárt a pecsétért: *Pro sigillo solvit den. 66*, további két forintot pedig az íródeák munkájáért adtak: *Laborem scriptoris solvit*

¹⁴¹ Uo. nr. 5451.

¹⁴² Uo. nr. 5457.

¹⁴³ Pécsi Anna csupán egyetlen *solvit* jegyzetet említ 1563-ból. Vö. Pécsi A.: i. m. 77. A nagybírói irodáknak a *solvit* jelekkel kapcsolatos 14. és 15. százi gyakorlatára ld. Bónis Gy.: Kúriai irodák i. m. 198–213.

¹⁴⁴ Meg kell viszont itt említeni azt is, hogy a perrel kapcsolatos hátlapi feljegyzések – melyek nem képezik jelen vizsgálat tárgyát – par-kérés esetén utalnak az oklevél díjának megadására is (... *petit par, solvit in tallero/in paratis/in annulo aureo*). Más szóval a kiállítandó okirat árát a peres fél már megfizette, következésképpen az illető oklevélre nem is volt szükséges rávezetni a *solvit* jegyzetet.

¹⁴⁵ EOE II. Bp., 1876. 191–192.

¹⁴⁶ 1000–1526. évi törvényczikkek. (Szerk. Nagy Gyula–Kolozsvári Sándor–Óvári Kelemen–Márkus Dezső.) Bp., 1899. (Magyar Törvénytár 1000–1895) 264–267.

¹⁴⁷ Uo. 464–467.

¹⁴⁸ Uo. 548–551.

¹⁴⁹ EOE II. Bp., 1876. 355–358. Ld. még: EOE V. Bp., 1879. 471., 504.

¹⁵⁰ Itt említjük meg, hogy az 1598. márc. 23–ápr. 10-i országgyűlési végzések 24. pontja – miután „vagyon panasz az articulus árra és váltsága felől,

hogy mód nélkül való árrát kívánnák az scribák” – úgy rendelkezett, hogy „valaminémú az articulus lészen, másfél forint adassék az scribának érte.” Vö. EOE IV. Bp., 1878. 161.

¹⁵¹ Itt jegyezzük meg, hogy hártyaokleveleken sem talákoztunk *solvit* jegyekkel.

¹⁵² EOE V. Bp., 1879. 502. Az Approbaták az adománylevelek, inscriptiók, consensusok, címerlevelek stb. árát a „fejedelem és a tanácsurak belátására” bízta. Vö. Approbata constitutiok. In: 1540–1848. évi erdélyi törvények. (Szerk. Kolozsvári Sándor–Óvári Kelemen–Márkus Dezső.) Bp., 1900. (Magyar Törvénytár 1000–1895.) 208., 210.

¹⁵³ A nagyobb kancellárián kiadott oklevelek árát illetően külön nem végeztünk kutatásokat. Egy példát viszont megemlítünk, mely értelmében Erdélyi Miklós bizonyos adománylevélért 32 forintot adott Csáky Mihály kancellárnak és tanácsúrnak az 1560-as évek közepén: ... *exceptis illis florenis triginti tribus auri cusi veri et iusti ponderis Ungaricalibus, quos pro litteris quibusdam donationalibus ipsorum in sortem praefati Gregorii Erdelyi quondam Nicolaus Erdely reverendissimo domino Michaeli Chaky consiliario et cancellario nostro persolvisset* ... Vö. MNL OL - P 657 - No. 7532.

¹⁵⁴ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 218.

*scilicet fl. 2.*¹⁵⁵ Már e két jegyzetből is kiderül, hogy a felek az íródeák munkáját, azaz az oklevél leírását, valamint a pecsételést tartoztak megfizetni a kancelláriának. Minthogy a jegyzetek nem utalnak arra, hogy a papírért külön kellett volna fizetni, arra kell gondolnunk, hogy azt eleve beszámították a leírás árába. Úgy tűnik, bizonyos oklevelek megpecsételésének díja 66 dénár volt, ugyanis az előbbi mellett ítélet végrehajtásától eltöltő, valamint intő- és értesítőlevél pecsételéséért szintén 66 dénárt fizettek a panaszosok: *Pro sigillo debet 66, verum habet dominus propterea annulum aureum apud se.*¹⁵⁶ Pontosabban annyival maradtak adósok, de a jegyzet arra enged következtetni, hogy az összeget alighanem az ítélmesternél zálog gyanánt hagyott aranygyűrűvel fedezték. Ez egyébként, amint a perlekedéssel kapcsolatos hátlapi feljegyzések tanúsítják, „párkérés” esetén – a készpénzzel való fizetés mellett – igen gyakori jelenség volt. Szintén párkéréssel kapcsolatos a következő eset is, mely során – amennyire a csonkán megmaradt oklevélből megítélhető – vallatásról szóló jelentéseket írtak át, és melynek hátlapján a következő feljegyzés olvasható: *Fl. 1,25 Wadainak.*¹⁵⁷ Minden valószínűség szerint tehát a felperes a díjat Vadai Dánielnek fizette meg, akiről tudjuk, hogy 1570–1592 között működött a kisebb kancellária íródeájkaként.¹⁵⁸ További párok hátdoldalán is találunk díj adására utaló jegyzeteket, de ezek esetében csupán az összeget jegyezték fel: *Fl. 1. den. 20,*¹⁵⁹ *Fl. 1. den. 25,*¹⁶⁰ *Fl. 1 den. 34,*¹⁶¹ valamint *Fl. 1. den. 40.*¹⁶² (Az előbbi példa alapján viszont bizonyosnak tekinthető, hogy ezeket is az íródeákok kapták meg.) A páradásról egyébként az említett 1569. évi árjegyzék úgy rendelkezett, hogy idézőlevélért – akár meghaladja az árkust, akár nem – egy forintot, a *responsiok*ért 24 dénárt, a vallató-, peráttevő és egyéb pereslevelek esetében (melyek gyakran igen terjedelmesek voltak) viszont az első árkusért egy forintot, a következőkért pedig egyenként 20 dénárt kellett fizetni.¹⁶³ A fenti díjak következképpen ezek függvényében is értelmezendők.

A jegyzék a nagyobb hatalmaskodások kapcsán kiállított ítéletlevél árát 12 forintban állapította meg, és ezt a rendelkezést – legalábbis az általunk fellelt példák szerint – lényegében meg is tartották: a Jakcsi Boldizsár által Serédi Jakab ellenében elkövetett hatalmaskodás ügyében kiállított ítéletlevél díja – a hátlapon fellelhető jegyzet szerint – 12 forint volt, mellyel az érintett fél előbb ugyan adós maradt, de azt

a későbbiekben megadta: *Tenetur praecio litterarum fl. 12. Solvit;*¹⁶⁴ a Losonczy Bánffy Boldizsár és Horvát Anna közötti hatalmaskodási perben kelt ítéletlevél hátdoldalán található jegyzetből azt is megtudjuk, hogy az oklevél árát a nótáriusnak fizették meg: *Fl. 11 den. 50 pro notario.*¹⁶⁵

Bizonyos jószágok visszaadását és újbóli iktatását elrendelő ítéletlevél hátlapján olvasható jegyzet szerint az oklevél díja hat forint volt: *Solvit fl. 6;*¹⁶⁶ hasonló összeget számítottak fel jószág visszaadásáról, fejtátság és kártérítés fizetéséről szóló ítéletlevélért, melyről – rendhagyó módon – a papírfelzetre írt jegyzetből értesülünk: *Solvit pro sententia florenses Emericus Imech;*¹⁶⁷ szintén jószágok visszaadását elrendelő, töredékesen fennmaradt ítéletlevél előlapjának alsó szélére – a pecsét alá – írt jegyzetből viszont az is kiderül, hogy a hat forintot az ítélmesterek kell megadni: *Debet fl. VI protonotario.*¹⁶⁸

A pecsétdíjról a fentiek mellett további jegyzetek is tájékoztatnak: birtokosztállyal kapcsolatos ítéletlevél hátlapjára rávezetett feljegyzésből megtudjuk, hogy a pecsétért négy forintot kell fizetni, de annak megadása a következő törvényszakasra halasztódott: *Pro praecio sigilli debet fl. 4, qui levabuntur in futuro termino;*¹⁶⁹ zálogos jószágra vonatkozó ítéletlevél előlapján, bal felől olvasható jegyzet pecsétdíj gyanánt szintén négy forintot tartozásra utal: *Pro sigillo tenetur fl. 4,*¹⁷⁰ birtokosztályt elrendelő újabb ítéletlevél hátlapjára írt jegyzetből: *Debet pro sigillo*¹⁷¹ pedig csupán az derül ki, hogy az érintett fél adós maradt a pecsételés árával. Mint-hogy a bírói pecsétek az ítélmesterek őrzetében voltak,¹⁷² és az esetek zömében alighanem ők pecsételtek (vagy legalábbis ők ügyelték fel a műveletet), a pecsét-díj is őket illette meg. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a felek nekik adták meg például az ítéletlevelek árát is.¹⁷³

¹⁵⁵ Uo. nr. 139. A pecsétdíjról szóló jegyzet az előlap alsó szélén, jobb felől, az íródeák munkadíjával kapcsolatos jegyzet pedig a hátlap alsó felén, szintén jobb felől található.

¹⁵⁶ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 250 - nr. 95–96. Közbenszóló ítéletről kiállított 1580. évi oklevél hátlapján olvasható jegyzet értelmében a pecsételés díja 67 dénár volt: *Debet pro sigillo den. 67.* Vö. MNL OL - P 55 - 5. tétel - 16. - fol. 53.

¹⁵⁷ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 324 - nr. 161.

¹⁵⁸ *Trócsányi Zs.:* i. m. 372.

¹⁵⁹ SJAN Cluj - Fond 353 - nr. 25. fol. 2. A 20 olvasata bizonytalan.

¹⁶⁰ BiblAcadCluj - Ms. A 54 (Kelemen Lajos: Székely oklevéltár IX. 1545–1720.) I. köt. p. 60.

¹⁶¹ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 250 - nr. 148 (1588. máj. 4).

¹⁶² SJAN Cluj - Fond 254 (Fond familial Lázár din Fántánele) - nr. I/20. fol. 50.

¹⁶³ EOE II. Bp., 1876. 358.

¹⁶⁴ MNL OL - P 702 - 1. - 1577 - No. 12. Feltehetően hatalmaskodással kapcsolatos az a csonka ítéletlevél is, melynek a hátlapjára rávezetett jegyzet értelmében az elmarasztalt szintén 12 forinttal adós maradt: *Tenetur praecio litterarum fl. 12.*, vö. SJAN Cluj - Fond 253 - nr. II/1. fol. 34–35. Itt említjük meg, hogy ez a két *solvit* jegyzet ugyanazon kéztől származik, és mindkét ítéletlevél kibocsátására az 1577. január 13-án Segesváron kezdődő terminuson került sor.

¹⁶⁵ SJAN Cluj - Fond 253 - nr. VII/45. fol. 89–92.

¹⁶⁶ MNL OL - P 607 - fasc. 14. - No. 3. Hasonló díjat kellett fizetni egy másik ítéletlevélért is, mely tanúvallatást és a jószág visszaadását rendelte el a felperes részére: *Praecium flor. sex.*, vö. MNL OL - P 635 (Ákosfalvi Szilágyi család) - I. - 1568. nov. 6.

¹⁶⁷ SJAN Cluj - Fond 443 - nr. 149. fol. 9–11.

¹⁶⁸ SJAN Cluj - Fond 353 - nr. 69. fol. 17.

¹⁶⁹ MNL OL - P 607 - fasc. 17. - No. 3.

¹⁷⁰ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 274.

¹⁷¹ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 324 - nr. 176.

¹⁷² *Bogdándi Zs.:* Ítélmesterek i. m. 140., 141. Az ott megadott példa mellett ld. még Báthory Zsigmondnak Radvanczi Márton ítélmesterhez intézett 1588. november 17-i parancslevelét: ... *et tandem tu super huiusmodi divisione et sequestratione tua litteras annotatae dominae exponenti iurium suorum futura pro cautela necessaria sub sigillo nostro iudiciali apud te habito dare et emanari facere debeas et tenearis.* Vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 325.; MNL OL - P 55 - 2. tétel - fol. 15.

¹⁷³ Legalábbis erre enged következtetni az alábbi szövegrész 1592-ből: ... *procurator in causam attractorum mox deposito praecio litterarum adiudicatoriarum sententionalium, praecium quidem earum apud manus magistris nostri prothonotarii Martini Radvanczy, birsagium vero apud*

Nem teljesen világos előttünk, hogy bizonyos jegyzetek milyen megfontolásból kerültek az előlapra, esetleg a papírfelzetre. Talán ezeket – a hátulapon fellelhető többi jegyzet íróitól eltérően – a kisebb kancellária tekintélyesebb hivatalnokai (netán éppen a *protonotariusok*?) vezették rá az előlapra, ily módon utalva a rangbéli különbségre, de az sem kizárt, hogy csupán egyéni – különösebb jelentőség nélküli – megoldásnak minősülnek.

Ismeretes, hogy az 1569. évi szabályzat az íródeákoknak a kancellárián kívül – pontosabban a különféle fejedelmi mandátumok foganatosítása során – végzett munkájáért napi 12 dénárt és ételmezt írt elő,¹⁷⁴ de ezenfelül pénzbe került az út és szállás a helyszínig, melyet szintén az érdekelt fél fizetett meg. Ezek ismeretében válik érthetővé az a nyolc forint, melyet Sámsondi András és Tordai Kelemen, a fejedelmi kisebb kancellária írnokai a Küküllő vármegyei Darlacon lakó Tabiási János megidézéséért kaptak: *Notariis pro executione fl. 8.*¹⁷⁵ Csupán érdekességképp említjük meg, hogy Gerendi János ítélőszéki ülnök volt az, aki megidézettette Tabiásit, tehát ő fizette ki kollégáinak a szóban forgó összeget.

Tanulmányunk elején említettük, hogy a kancelláriai jegyzetek alapján nem csupán a kancellárián folyó tevékenység, hanem a kancelláriát működtető személyzet tekintetében is komoly eredmények várhatók. Mindenekelőtt kiegészíthetjük és pontosíthatjuk Trócsányinak az ítélőmesterekről összeállított – és máig a legalaposabbnak vélt – jegyzékét az alábbi módon: Szigeti Pál 1567–1571,¹⁷⁶ Wesselényi Miklós 1567¹⁷⁷–1584, Sulyok Imre 1572–1575,¹⁷⁸ Dobszai István 1576¹⁷⁹–1580,

directorem causarum nostrarum reliquit ... Vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 370 - nr. 190.

¹⁷⁴ EOE II. Bp., 1876. 356.

¹⁷⁵ MNL OL - F 5 - Cista I. - fasc. 3. - nr. 47.

¹⁷⁶ *Lecta et collata cum originalibus per me magistrum Paulum Zygethy protonotarium regiae maiestatis* (1571), vö. BiblAcadCluj - Ms. A 54. I. köt. p. 60.; 1571. március 8-án is feltűnik ítélőmesterként, vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 318 - nr. 46. Szigetiről bővebben ld.: *Horn Ildikó*: Szigethy Pál (†1576 után). In: *Üő*: Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története. Bp., 2009. 218–221.

¹⁷⁷ *1567 Aperta per me magistrum Nicolaum de Wysselen protonotarium sacre regietatis*, vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1564. aug. 7. Ld. még: MNL OL - P 55 - 5. - 22. - fol. 244.; MNL OL; MNL OL - F 17 - Comitatus Doboka - I. - nr. 9. Wesselényi pályájáról és ítélőmesteri működéséről bővebben ld.: *Bogdándi Zsolt*: Wesselényi Miklós. Egy ítélőmester életútja a 16. század végi Erdélyben. In: Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. (Szerk. Egyed Emese–Pakó László–Weisz Attila.) Kolozsvár, 2013. 236–250.

¹⁷⁸ *1575 Aperta per Emericum Swlyok protonotarium*, vö. SJAN Cluj - Fond 351 - nr. I/1. fol. 77.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 161.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 324 - nr. 124. Még 1576. február 8-án is ítélőmesterként tűnik fel. Vö. *Szádeczky Lajos*: Báthory István lengyel királlyá választása 1574–1576. Bp., 1887. 376–378. Sulyok Imrere bővebben ld.: *Jakó Klára*: Sulyok Imre erdélyi kancellárról. In: Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára. (Szerk. Pál-Antal Sándor–Sipos Gábor–W. Kovács András–Wolf Rudolf.) Kolozsvár, 2003. 191–207.

¹⁷⁹ *1576 Aperta per magistrum Stephanum Dobzay prothonotarium propria (manu)*, vö. SJAN Cluj - Fond 1 - Privilegii et acte - nr. 148.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1576. dec. 10.; SJAN Cluj - Fond 253 - nr. I/27. fol. 160. Az 1580. nov. 1–6-i tordai országgyűlés végzéseinek 6. pontja értelmében már elhunyt. Vö. EOE III. Bp., 1877. 154.

Radvánczi Márton 1582¹⁸⁰–1596,¹⁸¹ Borsoló János 1584¹⁸²–1599, 1607–1610,¹⁸³ Kolozsvári Márton 1597¹⁸⁴–1600¹⁸⁵ között, Kakas István – aki egyébként Trócsányi jegyzékéből kimaradt – 1600-ban,¹⁸⁶ Királyfalvi János – aki szintén hiányzik Trócsányi összeállításából – 1600–1601,¹⁸⁷ Angyalos János pedig 1605¹⁸⁸–1621 között töltötte be a *protonotariusi* tiszteletét.¹⁸⁹

¹⁸⁰ *Coram me magistro Martino Radwancy prothonotario etc.* (1582), vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 250 - nr. 115. Ld. még: MNL OL - F 4 - Cista Szathmár - fasc. 6. - nr. 11.; MNL OL - F 4 - Cista Thordensis - fasc. 2. - nr. 5.

¹⁸¹ Az 1597. ápr. 27–máj. 12-i országgyűlésen már néhaiként említik (vö. EOE IV. Bp., 1878. 122.), ítélőmesteri működése viszont – mint a továbbiakban kiderül – még 1596 végén befejeződött.

¹⁸² *1584 Apertae per me magistrum Ioannem Borsolo prothonotarium*, vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1584. nov. 3.

¹⁸³ *Coram me magistro Ioanne Borsolo de Ipp protonotario illustrissimi domini principis Transsylvaniae etc manu propria*, vö. SJAN Cluj - Fond 250 - nr. 3. (évrendezett iratok, 1607. máj. 19.); *1610 Apertae per magistrum Ioannem Borsolo de Ipp protonotarium*, vö. MNL OL - P 2269 (K. Papp Miklós hagyatéka) - 12. tétel - No. 62. Ld. még: MNL OL - F 17 - Comitatus Doboca - M. - nr. 1.; MNL OL - F 3 - R. - 44.; MNL OL - P 635 - 1. - 1588. júl. 24. Borsolót az 1604. január 25–február 4-én Kolozsváron tartott országgyűlésen választották meg második alkalommal ítélőmesternek. Vö. EOE V. Bp., 1879. 265.

¹⁸⁴ *1597 Apertae per magistrum Martinum litteratum Koloswary prothonotarium manu propria*, vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 367 - nr. 46.; MNL OL - F 17 - Comitatus Kolozs - H. - nr. 21.

¹⁸⁵ *1600 Apertae per magistrum Martinum Koloswary prothonotarium propria manu*. Vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1595. [...] Kolozsvári Mártonra bővebben ld.: *Bogdándi Zsolt*: A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában. Kolozsvár, 2012. (Erdélyi Tudományos Füzetek 274.) 74–76.

¹⁸⁶ *1600 Aprilis 9 Apertae per Stephanum Kakas magistrum protonotarium manu propria*, vö. MNL OL - P 2269 - 12. tétel - No. 42.; *1600 Aprilis 25 Apertae per Stephanum Kakas magistrum protonotarium propria manu*, vö. Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale, Târgu Mureș - Primăria Municipiului Târgu Mureș - Acta politica - nr. 67B. Kakas Istvánra részletebben ld.: *Veress Endre*: Zalánkeményi Kakas István 1558–1603. Bp., 1905.

¹⁸⁷ *1600 Apertae per magistrum Ioannem Kiralyfalwy protonotarium manu propria*, vö. SJAN Cluj - Fond 353 - nr. 2. fol. 6–9.; *1601 Apertae per magistrum Ioannem Kiralyfalwy protonotarium manu propria*, vö. SJAN Cluj - Fond 328 - nr. 328. fol. 1–5. 1602 márciusában kelt – aláírásával és pecsétjével megerősített – oklevelében magát szintén *protonotarius*nak mondja. (Vö. SJAN Cluj - Fond 318 - nr. 62. fol. 1.) Királyfalvi, mint említettük, kimaradt Trócsányi összeállításából. Ez azért is különös, mert a kiadott források 1600 novemberében (vö. *Szádeczky Lajos*: Erdély és Mihály vajda története 1595–1601. Temesvár, 1893. 396.) és 1603 márciusában ítélőmesterként említik (vö. EOE V. Bp., 1879. 225.). Királyfalvira ld. még: *Kelemen Lajos*: Királyfalvi János ítélőmester. *Keresztény Magvető*, 96 (1990) 237–239; *Horn Ildikó*: Királyfalvi János (†1603). In: *Üő*: Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története. Bp., 2009. 271–274.

¹⁸⁸ *Coram magistro Ioanne Angyalos protonotario* (1605), vö. SJAN Cluj - Fond 255 - nr. 60. - fasc. 38. fol. 85.; *1609 Aperta per magistrum Ioannem Angyalos protonotarium*, vö. MNL OL - P 635 - 1. - 1608. jan. 5.; Ld. még: MNL OL - P 635 - 1. - 1602. ápr. 27.; MNL OL - P 55 - 2. tétel - fol. 35–37.; MNL OL - F 17 - Comitatus Colos - S. - nr. 142.; SJAN Cluj - Fond 254 - nr. 23. fol. 93–94. Angyalos Jánost – Borsolóval együtt – az 1604. január 25–február 4-én Kolozsváron tartott országgyűlésen választották meg ítélőmesternek. Vö. EOE V. Bp., 1879. 265.

¹⁸⁹ Az ítélőmesterek sorából Trausner Lukács maradt ki, ugyanis az ő nevével csupán egyetlen kancelláriai jegyzetben találkoztunk (ld. a 87. jegyzetet). Róla viszont Trócsányitól tudjuk, hogy 1600–1603 között töltötte be ezt a tiszteletét. Vö. *Trócsányi Zs.*: i. m. 185. Trausnerre részletebben ld.: *Dáné Veronka*: A Trausnernek a fejedelemség korában. In: Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára. (Szerk. Pál-Antal Sándor–Sipos Gábor–W. Kovács András–Wolf Rudolf.) Kolozsvár, 2003. 81–93.

Megfigyelhető, hogy a működési évkörök „csupán” egy-két esztendővel módosultak, de úgy véljük, ez is komoly előrelépést jelent az ítélmesterek hivatalviselési idejének minél pontosabb megállapításában. E téren további pontosítások szintén a kancelláriai jegyzetektől várhatók, melyek alapján – miután sikerült azonosítani a *protonotariusok* kézírását – akár hónapokra leszűkíthetjük működésük kezdő és végső időpontját. Példának okáért Kolozsvári Mártont említjük meg. Korábban már utaltunk arra, hogy Radvánczi Márton ítélmester halálának *terminus ante quem*-e 1597. április 27.; a *lecta* jegyzetek alapján derült fény arra, hogy a helyébe lépő Kolozsvári Márton még január 18-án megkezdte *protonotariusi* tevékenységét.¹⁹⁰ Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy Kolozsvári Márton tagja volt annak a számvevő-testületnek, amelyet az 1596. november 30–december 8-án Gyulafehérváron tartott országgyűlés Theke Ferenc fizetómester elszámoltatására küldött ki.¹⁹¹ Minthogy ekkor ítélmesteri tisztét nem említi, bizonyos, hogy azt valamikor 1596. december 8–1597. január 18-a között nyerte el. Kétségtelen tehát, hogy a kancelláriai jegyzetek bizonyulnak az ítélmesterek archontológiájá legfontosabb forrásainak.

A jegyzetek a *protonotariusok* mellett több titkár esetében is új adatokat nyújtanak. Nyilván, utóbbiak jegyzéke jóval szérelyebb, ugyanis – mint erre utaltunk – az oklevelek felnyitása az ítélmesterek és a kancellárok feladatkörébe tartozott, a titkárok csak elvétve végezték ezt a műveletet. De ezek esetében is pontosíthatók a Trócsányi által megadott működési évkörök: Berzeviczy Márton még 1576 legelején is titkárként (és tanácsúrként) tűnik fel, ezzel párhuzamosan pedig – 1575 decemberétől – a diplomáciai iratokban a *procancellariusi* címet is használja;¹⁹² Váradi Pál 1578-ban,¹⁹³ Csanádi Demeter 1578-ban,¹⁹⁴ Jó István – aki egyébként Trócsányi összeállításából kimaradt – 1580–1581-ben,¹⁹⁵ Zsámbokréti Pál – aki szintén kimaradt a Trócsányi-féle jegyzékből – 1583-ban,¹⁹⁶ Keresztúry György 1603–1604-ben,¹⁹⁷ Ádám Erasmus

1604-ben¹⁹⁸ is betöltötte ezt a tisztséget. Mellettük feltűnik bizonyos Gmalich[?] Vitalis, aki Mária Krisztierna titkárának mondja magát, és aki 1597. május 3-án ugyanannak a missilisét írta alá,¹⁹⁹ 1597. október 13-án pedig vallatásról szóló – szintén a fejedelemasszonynak címzett – jelentőlevelet nyitott fel.²⁰⁰ (Meg kell itt említeni azt is, hogy az ezzel kapcsolatos 1597. október 4-i vallatóparancsot Mária Krisztierna adta ki.²⁰¹) Minden valószínűség szerint Mária Krisztierna magántitkáráról van szó, aki csupán a fejedelemasszonyt (vagy a fejedelemasszonyt is) illető ügyek kapcsán folyt bele a kancelláriai ügyintézésbe.

Végezetül a kancelláriai jegyzetek vizsgálata során elért eredményeinket az alábbiakban összegezhetjük. Mindenekelőtt azt figyelhetjük meg, hogy a Báthoriak kancelláriája a kancelláriai jegyzetek alkalmazása terén tulajdonképpen jelentősebb módosítások nélkül folytatta az Izabella és János Zsigmond uralkodása idején kialakult gyakorlatot. (Utóbbi pedig a középkori magyar királyi kancellária gyakorlatára vezethető vissza.) Eltűntek ugyan a *commissiós*²⁰² és *regratrata*²⁰³ jegyzetek, de ezeknek egyébként is igen gyéren adatolt használata még az 1560-as években megszűnt. Biztonsággal állítható, hogy a kancelláriai jegyzeteket²⁰⁴ az oklevélkiállítás utolsó mozzanata, a pecsételést előtti vezették rá az oklevelekre. Más szóval a pecsételést végző hivatalnok – kivéve ama gyakori eseteket, amikor az okiratokon a fejedelem aláírása (és a kancellár vagy titkár ellenjegyezése) tűnt fel – a kancelláriai jegyzet alapján bizonyosodott meg arról, hogy az oklevél készen állt a pecsételésre, annak szövegéért, a szabályszerű kiállításért ugyanis a jegyzet írója vállalta a felelősséget. További kutatásra lesz szükség annak tisztázására, hogy a pecsételést ugyanazon tisztviselők (azaz a kancellár, ítélmester) végezték, akik a pecséteteket őrizték, vagy a műveletet időről időre bizalmas beosztottjaikra bízta. Megfigyelhetjük továbbá azt is, hogy a kancelláriai jegyzetek – miután a *relatiós* és *commissiós* jegyzetek használata már korábban kiment a gyakorlatból – az oklevelek keletkezésének körülményeiről voltaképpen semmit nem árulnak el. E tekintetben tehát más forrásoktól várunk segítséget, nevezetesen az

¹⁹⁰ SJAN Cluj - Fond 443 - nr. 199. fol. 10. Ld. még: SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 413.

¹⁹¹ EOE IV. Bp., 1878. 104.

¹⁹² 1576 *Apertae per Martinum Berzeviceium secretarium et consiliarium propria (manu)*, vö. MNL OL - P 1870 - 5. tétel - fol. 39–41. Berzeviczy Mártonra részletesebben ld.: Veress E.: i. m. A helyettes kancellári tisztségre ld.: Fejér Tamás: A procancellariusi tisztség a Báthoryak korában (1571–1602). Erdélyi Múzeum, 78 (2016) 1. sz. (megjelenés előtt).

¹⁹³ 1578 *die 28 Aprilis Aperta per Paulum Váradi secretarium propria manu*, vö. MNL OL - F 17 - Comitatus Colos - T. - nr. 16.; SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 444 - nr. 82.; *Ita est. Paulus Váradi secretarius propria manu* (1578. júl. 4.), vö. SJAN Braşov - Fond 1 - Colectia de documente privilegiale - nr. 570.

¹⁹⁴ 1578 *die 30 Maii Aperta per me Demetrium Chanady secretarium illustrissimi principis Transsylvaniae etc.*, vö. Serviciul Judeţean Sibiu al Arhivelor Naţionale, Sibiu (a továbbiakban: SJAN Sibiu) - Colectia de documente medievale - U IV. - nr. 1116. Ld. még a 123. jegyzetet.

¹⁹⁵ 1580 3 *Ianuarii Apertae per me Stephanum Jo secretarium propria manu*, vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 255 - nr. 235.; *Correcta per me Stephanum Jo perceptorem et secretarium manu propria* (1581), vö. SJAN Sibiu - Fond 1 - ColDocMed - U IV. - nr. 1171.

¹⁹⁶ Ld. a 123. jegyzetet.

¹⁹⁷ Anno 1603 *die 16 Aprilis Aperta per me Georgium Kereztery secretarium*, vö. MNL OL - F 5 - Cista 2. - fasc. 1. - nr. 40.; MNL OL - F 4 - Cista Dobocensis - fasc. 4. - nr. 3.; Anno Domini 1604 *die 28 Ianuarii Aperta per me Georgium*

Kereztery secretarium propria manu, vö. MNL OL - F 3 - BB - extraordinaria - nr. 34.

¹⁹⁸ *Die 15 Iulii 1604 Aperta per me Erasmus Adam secretarium*, vö. MNL OL - P 2269 - 12. tétel - No. 47.

¹⁹⁹ SJAN Cluj - Fond 248 - nr. 96.

²⁰⁰ 1597 *Apertae per me Vitalem Gmalich[?] suae serenitatis secretarium 13 die mensis Octobris*, vö. SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1597. okt. 11. Neve már korábban is feltűnik a forrásokban: mások mellett – szintén *secretarius*ként – ellenjegyezte Mária Krisztiernának 1596. június 6-i mandátumát, valamint Beszterce városhoz intézett, ugyanazon napon kelt levelét. Vö. SJAN Cluj - Fond 44 - Seria I. - nr. 5988–5989.

²⁰¹ SJAN Cluj - ColDocMed - Fond 378 - évrendezett iratok, 1597. okt. 4. A mandátumot Mária Krisztierna írta alá.

²⁰² Pécsi A.: i. m. 55. A *relatiós* jegyzetek eltűnése – legalábbis Pécsi megállapítása szerint – még korábbra tehető (uo. 23., 26., 55.), bár ennek tisztázásához további kutatásra lesz szükség, amint egyébként a *commissiós* jegyzetek esetében is. (*Commissio* jegyzetet találunk pl. Izabella 1551. febr. 15-i vallatóparancsán, vö. SJAN Cluj - Fond 8 - nr. 76.)

²⁰³ Ld. a 2. jegyzetet.

²⁰⁴ Kivéve az *aperta* jegyzeteket, valamint az *ita est* jegyzetek egy részét.

olyan írásbeli *supplicatio*óktól, melyeken a fejedelem vagy a fejedelmi tanács jóváhagyására utaló jegyzet a döntés időpontjával – esetleg helyével – együtt tűnik fel, valamint e kérvények nyomán kibocsátott oklevelektől. (Azt azonban már itt megemlítjük, hogy az általunk átnézett anyagban a legkorábbi ilyen *supplicatio* 1607-ből származik.²⁰⁵) A vizsgált kancelláriai jegyzetek elsősorban az oklevelek kiállításához vezető munkafolyamat végéről, az ellenőrzésről és a kézbesítésről, ritkábban az oklevelek megírásáért és pecsételéséért fizetendő díjakról, valamint az ügyintézés egyéb, a kiállításához közvetlenül nem kapcsolódó mozzanatairól nyújtanak adatokat. A 16. század második felében használatos kancelláriai jegyzetek alapján a fejedelmi kancellária munkájának tehát csak bizonyos vetületei rekonstruálhatók, mint ahogyan a személyzet tekintetében is főként a *protonotarius*ok és a kancellárok munkakörére vetnek némi fényt, a többi hivatalnokról voltaképpen igen keveset árulnak el. Az bizonyos viszont, hogy az ítélmestereknek a kisebb kancellária irányításában játszott vezető szerepe éppen a kancelláriai jegyzetek segítségével mutatható ki: ők ellenőrizték, javították és (alighanem) pecsételték az oklevelek zömét (gyakran pedig kézbesítették is azokat), továbbá fassiókat vettek fel, kihirdették és kiadták az ítéletleveleket, felnyitották a legkülönbébb fejedelmi parancs végrehajtásáról ügyosztályuknak megküldött jelentéseket. E száraz felsorolásból is kitűnik, hogy milyen szétágazó tevékenységet folytattak az ítélmesterek, és akkor a törvénykezésben játszott vezető szerepüket még nem is említettük. A kancellárok munkája főként az iktatóparancsok – ritkábban bírói mandátumok – lectázására, bevallások felvételére, országgyűlési végzések ellenőrzésére, valamint a nagyobb kancelláriába küldött jelentések felnyitására terjedt ki. Voltaképpen hasonló feladatok hárultak a kancelláriai teendőket (vagy azok egy részét) időről időre vagy – Jacobinus esetében – folyamatosan ellátó titkárokra is, bár bizonyos műveletek végzésére igen kevés példát találtunk az átnézett forrásanyagban.

Úgy tűnik viszont, hogy a *secretarius*ok tevékenysége általában nem terjedt ki az oklevélkiállítás körüli ama munkákra, melyeknek nyomát fellelhetjük a kancelláriai jegyzetekben. Munkakörükről részletesebb tájékoztatást tehát más forrásoktól remélünk,²⁰⁶ azt azonban bizonyosnak tartjuk, hogy működési idejük – egyéb okok mellett (melyek vizsgálata nem képezte jelen tanulmány tárgyát) abból kifolyólag is, hogy a kancelláriai jegyzetek e tekintetben alig segítenek – csak hozzávetőlegesen állapítható meg.²⁰⁷ A kancellária személyzetének legnépesebb csoportjáról, az íródeákokról a kancelláriai jegyzetek alig árulnak el valamit. Az íródeákok ugyanis az oklevélkiállítás körüli munkákban nem végeztek olyan műveleteket, melyekért kancelláriai jegyzettel felelősséget kellett volna vállalniuk, következésképpen nevük csak kivételes esetekben tűnik fel a jegyzetekben. Tevékenységükről voltaképpen csak a *solvit* jegyzetekből nyerünk némi tájékoztatást, miszerint ők végezték az oklevelek szerkesztését, és munkájukért bizonyos díjat kaptak az oklevélnyerő felektől. Nem kizárt viszont, hogy – példának okáért – a kisebb kancellárián megjelent felek esetenként az íródeákok előtt is tettek bevallást, csakhogy erre a kancelláriai jegyzetekben nincs közvetlen utalás.

A kancellária két ügyosztályának egymáshoz való viszonyáról igen kevés ismeretünk van, fenti vizsgálódásunk is mindössze arra enged következtetni, hogy a *dicitur nobis* típusú iktatóparancsok, a bírói mandátumok kiállítása és a relatoriák felnyitása terén a kettő közötti határ némileg összemosódott, bár kétségtelenül a kisebb kancellária végezte a munka oroszlánrészét.

Hangsúlyozzuk, fenti megállapításainkat a kancelláriai jegyzetek vizsgálata alapján tettük, és ezek az említett hivatalnokok feladatkörét csak részben tükrözik. Az egyes munkakörök vagy a kancelláriai munka minél teljesebb rekonstruálásához az okleveles forrásanyag mellett más típusú források – példának okáért *formularium*ok²⁰⁸ – vizsgálatára is szükség lesz.

²⁰⁵ MNL OL - F 3 - B. - nr. 101. A *supplicatio* nyomán kiállított oklevél szövegének másolatát ismerjük Rákóczi Zsigmond 1607–1608. évi királyi könyvéből. Vö. MNL OL - F 1 (Gyulafehérvári káptalan országos levéltára, Libri regii) - nr. 7. - fol. 127v.

²⁰⁶ Minden jel szerint a királyi könyvek vezetésének felügyelete – legalábbis Rákóczi Zsigmond rövid uralkodása idején – az ő hatáskörük alá tartozott. Vö. Fejér T.: Regisztrumvezetés i. m. 12–13.

²⁰⁷ A *secretarius*ok archontológiájának összeállítása tehát igen nehéz vállalkozásnak mutatkozik. (Kivételt talán azok a titkárok képeznek, akiknek ellenjegyzése – rendszerint a kancelláréval együtt – több alkalommal is feltűnik az okleveleken.) E tekintetben tanulságosak Kubinyi Andrásnak a középkor végi királyi titkárok kapcsán tett megállapításai, melyek sok vonatkozásban érvényesek a 16. század második felére is. Vö. Kubinyi András: A királyi titkárok II. Lajos király uralkodása idejében. Gesta, 6 (2006) 2. sz. 12–14.

²⁰⁸ Fejér Tamás: Kancelláriai formuláskönyv a 16. század végéről. Erdélyi Múzeum, 77 (2015) 1. sz. 84–112.